พระของประชาชน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

กรมการศาสนา
กระทรวงวัฒนธรรม
www.dra.go.th

พระของประชาชน

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

"การปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุข เป็นสิ่งที่ทุกคนควรกระทำ
เพราะการปรารถนาเช่นนั้น เป็นคุณธรรมสำคัญของจิตที่เรียกว่า เมตตา
เมตตา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข
ถ้าผู้ใดมีจิตของตนเปี่ยมด้วยเมตตา
ผู้นั้นก็จะเป็นผู้มีความสุขอย่างแท้"

สก.พระญาณสังวร

พระของประชาชน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ผู้จัดพิมพ์	กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม		
ปีที่พิมพ์	พ.ศ. ๒๕๕๘		
จำนวนพิมพ์	๒,๐๐๐ เล่ม		
ที่ปรึกษา	สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต)		
	พระศากยวงศ์วิสุทธิ์ (ดร.อนิลมาน ธมฺมสากิโย)		
	นายกฤษศญพงษ์ ศิริ	อธิบดีกรมการศาสนา	
	นายสุเทพ เกษมพรมณี	รองอธิบดีกรมการศาสนา	
	นายพิสิทธิ์ นิรัตติวงศกรณ์	ผู้อำนวยการกองศาสนูปถัมภ์	
	นางสาวพิไล จิรไกรศิริ	ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม	
คณะทำงาน	นายเกรียงศักดิ์ บุญประสิทธิ์	เลขานุการกรมการศาสนา	ประธานคณะทำงาน
	รศ.ดร.โสภนา ศรีจำปา	ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล	คณะทำงาน
	นายพูลศักดิ์ สุขทรัพย์ทวีผล	นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ	คณะทำงานและเลขานุการ
	นายสุริยา วิวัฒน์กิจเลิศ	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
	นายนรุตม์ ธรรมธิ	นักวิเทศสัมพันธ์	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

พิมพ์ที่ **โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด**
๗๙ ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐
โทร. ๐-๒๕๖๑-๔๕๖๗
โทรสาร ๐-๒๕๗๙-๕๑๐๑
นายโชคดี ออสุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

คำนำ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประเทศไทย พระองค์ทรงเป็นพระภิกษุผู้ทรงศีลาจารวัตร ดำรงพระองค์อยู่ในสมณภาวะที่เพียบพร้อมด้วยสมณาจาระที่งดงาม และเป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรม เมตตาธรรมอันเป็นที่น่าเคารพเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนยิ่ง ทรงเป็นพระสังฆบิดรของคณะสงฆ์ไทย ทรงอ่อนน้อมถ่อมตน ยึดมั่นอยู่ในพระธรรมวินัยขององค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์และพระพุทธศาสนาให้แผ่ไพศาลไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งเอเชีย ยุโรปและภูมิภาคอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง ตราบจนถึงกาลแห่งการละสังขาร

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีภารกิจในการส่งเสริม อุปถัมภ์กิจการพระศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนา ประกอบกับ ปลายปี พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นปีที่ประเทศไทยนั้นเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ดังนั้น กรมการศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ "พระของประชาชน : สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" ซึ่งเป็นการรวบรวมพระจริยาวัตร ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ รวมทั้งหลักธรรมคำสอนพระพุทธองค์ ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ได้ทรงนำไปเผยแผ่ และรวมถึงคำสอนและธรรมวรคติของพระองค์เองที่ได้ตรัสไว้ในสถานที่และโอกาสต่างๆ โดยประมวลเป็นองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาเผยแผ่ให้สาธารณชนได้รับรู้และน้อมนำมาปฏิบัติตามสมควรแก่ตนและเพื่อให้พระเกียรติคุณของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แผ่ไพศาล กรมการศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ "พระของประชาชน : สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" เป็น ๘ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ เมียนมาร์ กัมพูชา ลาว อินโดนีเซีย เวียดนาม และเนปาล

พร้อมกันนี้ กรมการศาสนา ขอบกราบขอบพระคุณเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต) และพระศากยวงศ์วิสุทธิ์ (ดร.อนิลมาน ธมฺมสากิโย) วัดบวรนิเวศวิหาร ที่ได้เมตตารับเป็นที่ปรึกษาและตรวจสอบต้นฉบับในการจัดพิมพ์หนังสือทั้ง ๗ เล่มนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือทั้ง ๗ เล่ม แปดภาษานี้จะเกิดประโยชน์กับสาธุชนโดยทั่วกัน.

(นายกฤษศญพงษ์ ศิริ)
อธิบดีกรมการศาสนา

สารบัญ

๕ พระผู้เจริญพร้อม
๘ ชีวิตที่หล่อเลี้ยงด้วยพระธรรม
๑๒ พระผู้รักการศึกษา
๑๗ พระวิริยะเพื่อพระศาสนา
๒๑ กลิ่นหอมที่ฟุ้งขจรสู่สากล
๒๕ เสาหลักแห่งบวรพุทธศาสนา
๓๐ พระอัจฉริยภาพ
๓๘ พระจริยาวัตร
๔๔ พระเมตตาบารมี
๔๘ สังฆราชาแห่งสังฆราชฯ

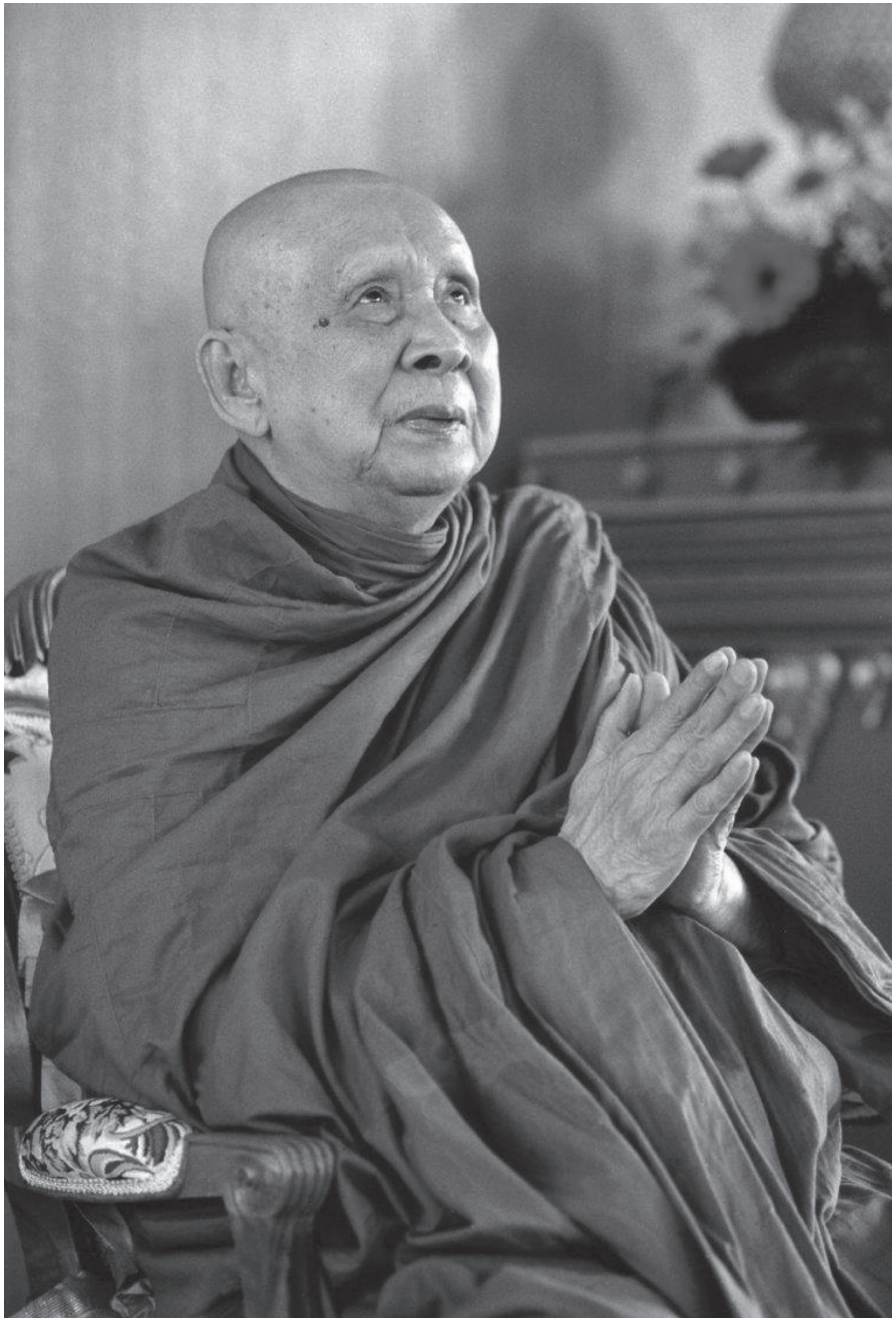

พระผู้เจริญพร้อม

"ดูก่อนอชิตะ กระแส (ตัณหา) เหล่าใดในโลกมีอยู่ สติย่อมเป็นเครื่องห้ามกระแสเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวสติว่า เป็นเครื่องระวังกระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันบุคคลย่อมละด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ญาณสังวร"

อ. มูลปริยายสูตร ม.มู. ๑๗/๕๘

ณ แผ่นดินอันบริบูรณ์ล้ำริมลำน้ำแคว ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี วันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม ปีพุทธศักราช ๒๔๕๖ หรือเกือบหนึ่งศตวรรษล่วงมาเด็กชายผู้หนึ่งได้ถือกำเนิดขึ้นในตระกูล **"คชวัตร"**

เวลานั้นใครเลยจะคาดคิดว่า ในอีกเจ็ดสิบกว่าปีต่อมา เด็กชายผู้นี้จะได้รับภารกิจอันสำคัญยิ่ง ในฐานะประมุขสูงสุดของฝ่ายสงฆ์ เป็น **"สมเด็จพระสังฆราช"** ของประเทศไทย

พระนามเดิมของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร คือ เจริญ ทรงเป็นบุตรชายคนหัวปีของนายน้อย คชวัตร ที่รับราชการจนได้เป็นปลัดอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ส่วนนางกิมน้อยผู้มารดา นามสกุลเดิมคือ รุ่งสว่าง ทำอาชีพช่างตัดเสื้อ นายน้อยมีเชื้อสายมาจากทางกรุงเก่าสายหนึ่ง และ จากทางปักษ์ใต้ในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง อีกสายหนึ่ง ขณะที่นางกิมน้อย มีเชื้อสายสืบมาจากทางญวนฟากหนึ่งและทางจีนอีกฟากหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประสูติที่บ้านรุ่งสว่าง บนถนนปากแพรก และบ้านหลังนี้ยังเป็นสถานที่ให้กำเนิดน้องชายที่คลานตามกันมาอีก ๒ คน คือ จำเนียร และสมุทร

รวมทั้งเด็กๆ ทุกคนในเครือญาติด้วย ทรงได้รับการฟูมฟักเลี้ยงดูให้เติบโตขึ้นท่ามกลางความรักความอบอุ่นของญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ด้วยกันอย่างใกล้ชิด โดยอยู่ร่วมในอาณาบริเวณเดียวกัน เป็นครอบครัวใหญ่

ขณะทรงมีพระชันษาได้เพียง ๙ ปี ก็ต้องสูญเสียพระชนกที่จากไปก่อนวัยอันควร ทำให้ครอบครัวลำบากมาก เป็นเหตุให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ต้องห่างจากพระชนนีมาอยู่ในการอุปการะเลี้ยงดูของป้ากิมเฮง ผู้เป็นพี่สาวพระชนนี

ในเยาว์วัย พระพลานามัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่สู้แข็งแรงนัก ทรงมีอาการเจ็บป่วยออดแอดเป็นประจำ มีอยู่คราวหนึ่งประชวรหนักมาก ผู้ใหญ่ในบ้านจึงพากันบนบานไว้ขอให้หาย โดยว่าถ้าหายจากความเจ็บไข้ ก็จะให้บวชเป็นสามเณรเพื่อแก้บน

อย่างไรก็ตามความรักและการทะนุถนอมเอาใจใส่จากผู้เป็นป้าก็ช่วยทดแทนและเติมเต็มความสุขความอบอุ่นของช่วงชีวิตในวัยเยาว์ได้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอยู่ในความดูแลเลี้ยงดูและเป็นดุจดั่งแก้วตาดวงใจของป้ากิมเฮงหรือป้าเฮ้งที่มีสายตาพิการ หลานชายผู้ใกล้ชิดนี้มีความรักผูกพันอันลึกซึ้งกับผู้เป็นป้าเสมือนท่านเป็นศูนย์กลางของชีวิต พระองค์ค่อนข้างติดป้าจนแทบไม่เคยแยกจากกันเลย

บ้านรุ่งสว่างนั้นตั้งอยู่ระหว่างวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) และวัดไชยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ทั้งยังมีวัดถาวรวราราม (วัดญวนหรือ วัดคั้นถ่อตื่อ) ที่อยู่ละแวกใกล้ๆ ด้วย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงมีโอกาสได้ติดตามป้ากิมเฮงไปร่วมทำบุญในเทศกาลงานต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งมีโอกาสได้ฟังเทศน์ฟังธรรมเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งวัดเหนือมีการเทศน์ทุกคืนตลอดพรรษา

ในวัยเยาว์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีความสุขกับการเล่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เช่น ทรงชอบเล่นเป็นพระเทศน์โดยใช้ใบลานเป็นกัณฑ์เทศน์ และนำใบไม้มาทำเป็นตาลปัตร บางครั้งก็ทรงเล่นทิ้งกระจาด หรือเล่นทอดผ้าป่าในหมู่เด็กๆ ด้วยกัน

ทุกวันป้ากิมเฮงต้องตื่นแต่เช้ามืดเพื่อออกไปทำงาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงพลอยตื่นขึ้นด้วย ก่อนออกจากบ้าน ป้ากิมเฮงมักหาเทียนมาจุดให้หลานเล่น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะนั่งมองเทียนเล่นจนสว่างอยู่เป็นประจำ

สิ่งเหล่านี้เสมือนจะสื่อเป็นนัยถึงวันเวลาข้างหน้าว่าจะทรงได้ใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ร่มกาสาวพัสตร์สืบต่อไป

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นเด็กที่มีจิตใจอ่อนโยน ความประพฤติเรียบร้อย ไม่โปรดเล่นโลดโผนหรือซุกซนเกเร ทรงดูแลห่วงใยน้องๆ และเด็กๆ ลูกหลานในบ้านเนื่องจากทรงเป็นหลานคนโตของตระกูล ทรงวางพระองค์เป็นแบบอย่างที่ดีมาตั้งแต่วัยเด็ก

ส่วนด้านการศึกษาเล่าเรียน เมื่อมีพระชันษาได้ ๘ ปี ทรงเริ่มเข้าเรียนในโรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม โดยมีศาลาวัดเป็นโรงเรียน ทรงศึกษาเล่าเรียนจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ ในราวปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ขณะนั้นมีพระชันษาได้ประมาณ ๑๒ ปี

ความมีเมตตากรุณา อดทน ซื่อสัตย์สุจริต รวมไปถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สมถะเรียบง่ายนั้น ล้วนเป็นอุปนิสัยพื้นฐานของครอบครัวที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับการปลูกฝังมา ด้วยพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ ผนวกกับสิ่งที่ทรงซึมซับมาจากความเป็นอยู่ซึ่งแวดล้อมพระองค์ตั้งแต่วัยเยาว์ จึงเป็นดั่งเบ้าหลอมทางธรรมอันสำคัญ ทั้งยังบ่มเพาะและอุดหนุนค้ำจุนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงก้าวไปสู่ความเจริญอันประเสริฐ เติบใหญ่ขึ้น เป็นเนื้อนาบุญอันอำไพของมหาชนในกาลภายหน้า ในฐานะ ***“สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”*** *สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์...*

ความมีเมตตากรุณา อดทน ซื่อสัตย์สุจริต รวมไปถึง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สมถะเรียบง่ายนั้น ล้วนเป็นอุปนิสัยพื้นฐานของครอบครัวที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับการปลูกฝังมา ด้วยพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ผนวกกับสิ่งที่ทรงซึมซับมาจากความเป็นอยู่ซึ่งแวดล้อมพระองค์ตั้งแต่วัยเยาว์ จึงเป็นดั่งเบ้าหลอมทางธรรมอันสำคัญ ทั้งยังบ่มเพาะและอุดหนุนค้ำจุนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงก้าวไปสู่ความเจริญอันประเสริฐ เติบใหญ่ขึ้น เป็นเนื้อนาบุญอันอำไพของมหาชนในกาลภายหน้า ในฐานะ

“สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์...

ชีวิตที่หล่อเลี้ยงด้วยพระธรรม

พระธรรมเป็นรัตนะ เพราะมีสาระ (แก่นสาร) ล้วนๆ ไม่มีสักหน่อยหนึ่งในพระธรรมที่ไร้สาระ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมดังกล่าวในรูปศาสนาคือคำสั่งสอนเป็นสูตรปฏิบัติอย่างมีระเบียบ เป็นประมวลระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นประทีปส่องให้เห็นความจริงทุกแง่ทุกมุมของชีวิตของตนเอง เป็นคำสั่งสอนที่เพียงพอกับเรื่องของชีวิตของคนทุกๆ คน อย่างครบถ้วนถูกต้อง”

หลักพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงสละชีวิตทางโลกก้าวเข้าสู่เส้นทางสายธรรมเมื่อพระชันษาย่าง ๑๔ ปี...

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ น้าชาย ๒ คน คือ แถมและทองดีเตรียมจะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม พระชนนีและป้ากิมเฮงจึงได้ชักชวนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรพร้อมกันเพื่อแก้บนซึ่งติดค้างไว้หลายปีก่อน พอดีกับที่ทรงจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ แล้ว ยังไม่ทราบจะเรียนอะไรต่อหรือเรียนที่ไหน จึงทรงตกลงพระทัยบรรพชาเป็นสามเณร

พระอุปัชฌาย์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในคราวบรรพชาเป็นสามเณร คือ พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม หรือที่ชาวบ้านในย่านปากแพรกเรียกว่า **“หลวงพ่อวัดเหนือ”** มีพระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม หรือ **“หลวงพ่อวัดหนองบัว”** เป็นพระอาจารย์ให้ศีลและสรณะ

นับจากนั้นก็ทรงพระดำเนินอย่างมั่นคงบนเส้นทางแห่งธรรมโดยมิได้ทรงหวนคืนสู่วิถีทางของฆราวาสอีกเลย

เมื่อบรรพชาในช่วงพรรษาแรกนั้น วัตรที่ทรงปฏิบัติก็เป็นเพียงแต่ท่องสามเณรสิกขาหรือข้อพึงปฏิบัติสำหรับสามเณร และท่องบททำวัตรสวดมนต์ ตลอดจนอุปัฏฐากรับใช้หลวงพ่อดีผู้เป็นอุปัชฌาย์ ในยามค่ำเมื่อเข้าไปปรนนิบัติบีบนวดหลวงพ่อ ท่านก็จะเมตตาทำการต่อเทศน์ หรือที่เรียกกันว่า "ต่อหนังสือค่ำ" ให้ อันเป็นวิธีสอนสืบกันมาตั้งแต่โบราณ กล่าวคือหลวงพ่อจะอ่านเทศน์ให้สามเณรฟังคืนละตอน ส่วนสามเณรก็ท่องจำคำอ่านนั้นติดต่อกันไปทุกคืนจนจบทั้งกัณฑ์ กัณฑ์เทศน์ที่หลวงพ่อต่อให้ ในเวลานั้นก็คือ "กัณฑ์อริยทรัพย์" ซึ่งทรงใช้เวลาไม่นานก็สามารถจดจำ ได้แม่นยำคล่องแคล่ว แล้วคืนวันพระวันหนึ่งในพรรษานั้นเอง สามเณรเจริญก็ได้ขึ้นเทศน์ปากเปล่าให้โยมฟังในโบสถ์ หลังจากนั้นพระองค์ยังได้จดบันทึกเทศน์กัณฑ์นี้ลงในสมุดบันทึกส่วนพระองค์เก็บไว้อีกด้วย

แม้จะเริ่มจากการบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อแก้บน แต่ชีวิตในสมณเพศของพระองค์ก็เจริญก้าวหน้าไปอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ หลวงพ่อดีได้นำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปฝากไว้กับพระครูสังวรวินัย (อาจ) เจ้าอาวาสวัดเสนหา (อ่านว่า เสน-หา แต่ชาวบ้านยังคงนิยมเรียกชื่อเดิมว่าเสน่หา) จังหวัดนครปฐม เพื่อให้ศึกษาบาลีไวยากรณ์ โดยตั้งใจไว้ว่าต่อไปในวันหน้าจะให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆาราม และจะสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมเตรียมไว้

ชีวิตสามเณรไกลบ้านนั้นมิได้เงียบเหงาเสียทีเดียว ทรงมีเพื่อนสามเณร และภิกษุร่วมสำนักนับสิบ ดังในสมุดภาพส่วนพระองค์ที่ทรงจัดเก็บภาพสมัยเป็นสามเณรไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยนั้นมีภาพที่ภิกษุสามเณรร่วมวัดถวายเป็นที่ระลึกอยู่หลายภาพ โดยเขียนกำกับถึงสามเณรเจริญว่า "ผู้ชอบพอรักใคร่และมีจิตเอื้อเฟื้อ" และ "ผู้ร่วมสำนักกันเป็นเวลานานด้วยความสนิท"

เมื่อมาศึกษาต่อที่วัดเสนหานี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีผลการเล่าเรียนเป็นที่น่าพอใจมาก จนกระทั่งพระมหาภักดิ์ ศักดิ์เฉลิม พระอาจารย์ซึ่งเป็นพระเปรียญจากวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ ถึงกับเอ่ยปากชวนว่าควรหาโอกาสเรียนต่อในชั้นสูงๆ ขึ้นไปอีก พร้อมทั้งได้ติดต่อกับวัดมกุฏฯ ไว้ให้ด้วย ครั้นเมื่อทรงนำความไปปรึกษาหลวงพ่อดี หลวงพ่อจึงบอกว่า ท่านเองก็ตั้งใจว่าจะพาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปฝากให้ศึกษาเล่าเรียนที่สำนักวัดบวรนิเวศวิหารอยู่แล้ว เพราะหลวงพ่อดีนั้นมีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เนื่องจากหลวงพ่อดี

เคยอยู่ที่วัดรังษีสุทธาวาส ซึ่งในอดีตอยู่ติดกับวัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันได้รวมกันเข้าเป็นวัดบวรนิเวศวิหาร) จึงเป็นอันตกลงพระทัยตามที่หลวงพ่อประสงค์ โดยให้ศึกษาอยู่ที่วัดเสนหาอีกหนึ่งพรรษาก่อน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อดีผู้อุปัชฌาย์ได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ โดยสารรถไฟจากกาญจนบุรีเข้ากรุงเทพฯ ไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วนำขึ้นเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (สุจิตฺโต หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งก็ทรงพระเมตตารับไว้

ความที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้ที่รักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด เมื่อเข้ามาอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารได้ ๒๐ วัน ทรงปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัดจนครบถ้วน จึงทรงได้รับประทานนามฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าว่า “สุวฑฺฒโน” อันแปลความหมายได้ว่า “ผู้เจริญดี”

ความเจริญก้าวหน้าในชีวิตเพศพรหมจรรย์ของพระองค์นั้นดำเนินไปเป็นลำดับ ก้าวแล้วก้าวเล่าที่ทรงมุมานะในการศึกษาเล่าเรียน โดยทรงศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ที่สำนักวัดบวรนิเวศวิหารเรื่อยมาจนสอบได้นักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม ๔ ประโยค จนถึงเวลาที่พระชันษาครบอุปสมบท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงกลับไปอุปสมบทกับพระอุปัชฌาย์เดิม ณ วัดเทวสังฆาราม และได้อยู่จำพรรษาเพื่อช่วยหลวงพ่อสอนปริยัติธรรมอยู่หนึ่งพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วได้ทรงกลับมาทำทัฬหีกรรมคืออุปสมบทซ้ำที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้ง ในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖ โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ในเวลานั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และพระรัตนธัชมุนี (จู อิสฺสรญาโณ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

ในวิถีทางของสมณเพศนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงตั้งพระทัยมั่นที่จะสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เผยแผ่ไปอย่างกว้างไกลไพศาล มุ่งดำเนินก้าวตามรอยพระบาทของพระศาสดาอย่างมิย่อหย่อน ทรงตั้งมั่นอยู่ในคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ดำรงพระองค์เป็นผู้เคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ มีพระอัธยาศัยอ่อนโยนต่อผู้อื่น และมีพระกตัญญุตาต่อครูบาอาจารย์ ตลอดจนผู้มีพระคุณเป็นที่ตั้ง ชีวิตอันมีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงเหล่านี้เอง ที่หนุนนำให้พระองค์ทรงเจริญยิ่งๆ ขึ้นดังพระนามของพระองค์

“การให้ธรรมที่แท้จริงย่อมหมายถึงการทำตนเองของทุกคนให้มีธรรม ให้ธรรมในตนปรากฏแก่คนทั้งหลายโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องมีการแสดงออกเป็นการสั่งสอนด้วยวาจาหรือเช่นด้วยการแสดงธรรมแบบพระธรรมเทศนาของพระ”

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

“การประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยตนเองอย่างสม่ำเสมอจนธรรมนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกายกับใจ นั่นแหละเป็นการแสดงธรรมให้ปรากฏแก่ผู้รู้ผู้เห็นทั้งหลายทั้งปวง และจะต้องได้ผลมากกว่าการให้ธรรมที่เป็นข้อเขียนในหน้าหนังสือ”

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

พระผู้รักการศึกษา

"การศึกษาก็เพื่อ หนึ่ง ให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบการงานและในการสังคมเป็นต้นได้เป็นอย่างดี สอง เพื่อให้ความเป็นคนโดยสมบูรณ์ ความประสงค์ของการศึกษาข้อแรกมีความชัดอยู่แล้ว ส่วนข้อสองหมายความว่า คนที่ถือกำเนิดเป็นคนนั้น ยังไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์เพราะเหตุเพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อมีการปฏิบัติประกอบด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียกว่าเป็นคนโดยธรรม เมื่อมีธรรมของคนบริบูรณ์จึงจะชื่อว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์"

หลักพระพุทธศาสนา

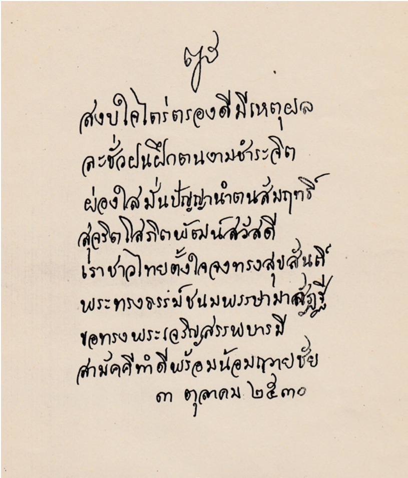
สงบใจใคร่ตรองดีมีเหตุผล
ละชั่วฝนฝึกตนงามชำระจิต
ผ่องใสมั่นปัญญานำตนสัมฤทธิ์
สุจริตใสจิตพัฒน์สวัสดี
เราชาวไทยตั้งใจจงทรงสุขสันติ์
พระทรงธรรม์ชนมพรรษามาสู่ปี
ขอทรงพระเจริญสรรพบารมี
สามัคคีทำดีพร้อมน้อมถวายชัย
๓ ตุลาคม ๒๕๓๐

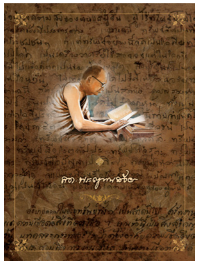

ด้วยพระอุปนิสัยใฝ่รู้ที่ติดพระองค์มาตลอด เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระทัยมุ่งมั่นและบากบั่นยิ่งในการเล่าเรียนศึกษา ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ทั้งด้านพุทธศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และความรู้ทั่วไป ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์ใหญ่หลวงต่อการปฏิบัติภารกิจเพื่อพระพุทธศาสนาในกาลต่อมา

เมื่อทรงเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารครั้งยังทรงเป็นสามเณร สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ผู้เป็นเจ้าอาวาสในเวลานั้น ทรงมอบหมายให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่ในความดูแลปกครองของพระครูพุทธมนต์ปรีชา ซึ่งภายหลังเมื่อลาสิกขาก็กลับไปใช้นามเดิมคือ เฉลิม โรจนศิริ ทรงได้รับพระเมตตาเป็นอย่างยิ่งจากองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ในการฝึกหัดและอบรมสั่งสอน โดยทรงเป็นผู้มีกลวิธีการสอนที่กระตุ้นให้เป็นคนช่างคิด ช่างสังเกต และจดจำ ส่วนเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เองก็มีพระทัยมุ่งมั่นที่จะฝึกฝนพระองค์ในเรื่องต่างๆ และทรงระมัดระวังรอบคอบยิ่งขึ้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยการฝึกสมาธิ หรือวิปัสสนากรรมฐานมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ และสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นี้เองที่ทรงเป็นครูบาอาจารย์พระองค์แรก จากจุดเริ่มต้นตั้งแต่ที่พระอุปัชฌาย์ของพระองค์มีรับสั่งให้เข้าเฝ้าและตรัสถามว่า “กำลังเรียนใหญ่หรือ อย่าบ้าเรียนมากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง”

ส่วนพระครูพุทธมนต์ปรีชานั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงกล่าวถึงพระอาจารย์ท่านนี้ไว้ว่า เป็นผู้อ่อนโยน อ่อนหวาน แต่ก็มีความเด็ดขาดในตัว มีไหวพริบดี รู้ถึงการควรไม่ควร และสามารถจัดการงานให้สำเร็จด้วยดี โดยเฉพาะในเรื่องปกครองดูแลศิษย์ เมื่อเล็งเห็นว่าสิ่งใดควรแล้วจึงมอบหมายให้ทำ ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่แน่ใจก็จะไม่มอบความรับผิดชอบให้ ด้วยอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่ศิษย์ได้ และหากศิษย์ทำได้ดีก็จะยกย่องชมเชยและให้กำลังใจ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มักมีรับสั่งถึงครูบาอาจารย์ทุกท่านด้วยความเคารพยกย่องชื่นชม และทรงนำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติเสมอมา ทรงตระหนักถึงพระคุณของผู้เป็นครูอยู่เสมอว่า ด้วยมีครูบาอาจารย์ดีนี้เอง จึงชักจูงให้ศิษย์ก้าวไปสู่เส้นทางเรืองรองที่คอยอยู่เบื้องหน้า

ผลการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้น นับแต่ปีแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารก็ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี และสอบเลื่อนชั้นขึ้นเรื่อยมา ด้วยพระอุตสาหะและใฝ่พระทัยในการเล่าเรียนอย่างไม่ย่อท้อ จึงฝ่าฟันล่วงพ้นอุปสรรคนานามาได้ด้วยดี ถึงแม้ว่าพระพลานามัยจะไม่ค่อยแข็งแรงก็มิได้เป็นอุปสรรค ดังเช่นในการสอบบางครั้งยังทรงต้องใช้ผ้าสักหลาดพันรอบพระอุระไว้หลายๆ ชั้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดอาการหนาวสั่นขณะสอบ

มีอยู่หนหนึ่งที่ทรงสอบตก คือตอนสอบประโยค ๔ ทำให้เสียพระทัยและท้อแท้เป็นอันมาก แต่เมื่อทรงมาใคร่ครวญดูแล้วจึงพบสาเหตุว่า เป็นเพราะความหยิ่งทะนงในความรู้ของตนมากเกินไป ทำให้ชะล่าใจกลายเป็นความประมาท ทรงทำข้อสอบอย่างหละหลวมไม่รอบคอบ ดังนั้นจึงทรงเรียนซ้ำประโยค ๔ และจากนั้นมาก็มิทรงปล่อยให้ตนเองตกอยู่ในความประมาทอีกเลย จนจบเปรียญ ๙ ประโยคในปี พ.ศ. ๒๔๘๔

ในระหว่างการศึกษาเล่าเรียนเปรียญธรรม คือหลังสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค ทรงทำหน้าที่ครูสอนพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีของสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร พร้อมกันนั้นก็ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะทรงเป็นพระเปรียญ ๖-๗ มีนักปราชญ์ชาวอินเดียผู้มีชื่อเสียงคือท่านศาสตราจารย์สวามีสัตยานันทปุรี เวทานตประทีป ผู้แตกฉานในหลักธรรมฮินดู เชี่ยวชาญภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษ ได้เปิดธรรมาศรมขึ้นที่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนและแลกเปลี่ยนความรู้ในหมู่ผู้สนใจ ช่วงเวลานั้นพระองค์ทรงหาเวลาว่างจากการเรียนและการสอนนักธรรมและบาลี เสด็จไปศึกษากับสวามีสัตยานันทปุรีอยู่ราว ๒ ปี

จุดนี้เองที่เริ่มต้นวางรากฐานให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงศึกษาด้านอื่นๆ ด้วยพระองค์เองต่อมาเรื่อยๆ อาทิ ภาษาอังกฤษ ซึ่งทรงเชี่ยวชาญทั้งการพูด อ่าน และเขียน จากนั้นก็ขยายความสนพระทัยไปศึกษาภาษาเยอรมัน ภาษาฝรั่งเศส รวมทั้งภาษาจีน ด้วยความรู้ความสามารถเหล่านี้กอปรกับความสนพระทัยในความรู้ทั่วไป ธรรมที่ทรงแสดงในโอกาสต่างๆ หรือแม้แต่ในผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ที่มีอยู่มากมาย จึงล้วนแจ่มแจ้ง ชัดเจน ภาษาและใจความกระชับ มีแง่มุมที่แปลกใหม่และให้แง่คิดชวนพิจารณา ไม่ว่าจะเป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียน ภาษาไทย หรือภาษาต่างประเทศ

ในลำดับต่อมาพระองค์มีพระกรณียกิจด้านการศึกษาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ การเรียนภาษาจึงจำต้องเว้นช่วงบ้าง โดยบางภาษาต้องยกเลิกการเรียนไป พระกรณียกิจด้านการศึกษาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นมีมากมาย อาทิ

- ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ทำหน้าที่จัดการการศึกษาของภิกษุสามเณร
- ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์ เป็นกรรมการสภาการศึกษาและอาจารย์ผู้สอนของมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ทรงริเริ่มจัดตั้งหลักสูตรปริญญาโทสำหรับพระสงฆ์ที่อีก ๒๐ ปีต่อมาได้รับการสานต่อจนสำเร็จ อีกทั้งยังทรงสนับสนุนให้จัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา และได้ทรงมอบทุนการศึกษาแก่พระเณร ตลอดจนนักเรียนนักศึกษาตามสถานศึกษาต่างๆ เป็นจำนวนมาก

ในส่วนของการปฏิบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติพระองค์ดังเช่นพระกรรมฐานในเมือง ทรงสำรวมเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ดำเนินชีวิตอย่างมักน้อยสันโดษ โดยทรงยึดถือเอาพระปฏิปทาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอาจารย์กรรมฐานพระองค์แรกเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาวิจัยธรรม และการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอยู่เป็นกิจวัตร

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จไปพบครูบาอาจารย์กรรมฐานสายวัดป่าต่างๆ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสนทนาธรรมอยู่เป็นนิตย์ โดยมักเสด็จจาริกไปประทับแรมที่วัดป่าทางภาคอีสานเสมอ เช่น เสด็จไปสนทนาธรรมกับพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างหลวงปู่ฝั้น อาจาโร, หลวงปู่ดูลย์ อตุโล, หลวงปู่ขาว อนาลโย, หลวงปู่เทสก์ เทสรํสี, หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน, หลวงพ่อพุธ ฐานิโย ฯลฯ เสด็จขึ้นเหนือเพื่อไปพบหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ที่วัดดอยแม่ปั๋ง จังหวัดเชียงใหม่ เสด็จลงใต้เพื่อไปเยี่ยมเยียนหลวงพ่อพุทธทาส อินฺทปญฺโญ ที่สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น

ความเป็นผู้ใฝ่รู้อย่างไม่หยุดนิ่งเช่นนี้เอง ทำให้ทรงเป็นนักการศึกษาระดับแนวหน้าของเมืองไทย ขณะเดียวกันก็ทรงเป็นภิกษุผู้มีญาณปรีชาล้ำเลิศ ทรงรอบรู้แตกฉานรอบด้านทั้งปริยัติและปฏิบัติ แต่ถึงกระนั้นก็ยังทรงวางพระองค์อย่างอ่อนน้อม เป็นภิกษุผู้มีความสันโดษ ทรงสำรวมและเคารพเคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างเสมอต้นเสมอปลายตลอดมา เป็นที่ชื่นชมในหมู่มหาชนว่าทรงเป็นภิกษุผู้มีวัตรปฏิบัติอันงดงามทั้งในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด

“ถ้าคนเรามีความอยากจะได้วิชา ก็ตั้งใจพากเพียรเรียน มีความอยากจะได้ทรัพย์ ยศ ก็ตั้งใจเพียรทำงานให้ดี ตามกำลังตามทางที่สมควร ดังนี้แล้วก็ใช้ได้ แปลว่า ปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ในทางโลกและก็อยู่ในทางธรรมด้วย”

พระวิริยะเพื่อพระศาสนา

“ในการที่จะเข้ารับหน้าที่การงานต่างๆ ยิ่งสำคัญเพียงไรก็จะต้องมีการแสดงปฏิญญาสัญญาให้เป็นที่ปรากฏ ซึ่งเมื่อแสดงปฏิญญาสัญญาแล้ว จึงจะเป็นอันว่าเข้ารับตำแหน่งหน้าที่นั้น และก็เริ่มปฏิบัติการงานตามตำแหน่งหน้าที่นั้น ซึ่งผู้เข้ารับการงานตามตำแหน่งหน้าที่นั้น ก็ต้องรักษาความสัตย์คือสัจจปฏิญญาสัจจสัญญา คือรักษาสัญญารักษาปฏิญญานั้น ปฏิบัติให้เป็นจริงขึ้นมา ให้ได้รับผลจริงขึ้นมาตามที่ได้สัญญาได้ปฏิญญา”

ชีวิตกับความจริง

นับแต่ก้าวย่างเข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ก็ทรงทุ่มเทพระองค์เพื่อการศึกษาและงานพระศาสนาอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

เมื่อสำเร็จการศึกษาระดับเปรียญธรรม ๙ ประโยคแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับพระภารกิจในด้านการศึกษาของสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหารรวมทั้งงานอื่นๆ ในวัดเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเกิดข้อติดขัดก็ทรงเร่งรัดหาทางแก้ไขปัญหาในการทำงาน โดยมิเห็นแก่เหน็ดเหนื่อย จนงานสำเร็จลุล่วงเห็นผลอย่างสม่ำเสมอ จึงทรงได้รับความไว้วางพระทัยจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งทรงมอบหมายงานสำคัญให้เรื่อยมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงได้รับตำแหน่งเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ นับเป็นช่วงเวลาอันสำคัญที่พระองค์ทรงมีโอกาสได้เรียนรู้งานด้านต่างๆ โดยรอบ ทั้งในส่วนงานของคณะสงฆ์ งานวิชาการ การอบรมสั่งสอนธรรม ตลอดจนถึงงานด้านวิปัสสนาธุระ ที่เป็นการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ราวกับเป็นการเตรียมพระองค์เพื่อพระกรณียกิจสำคัญที่จะทรงปฏิบัติสืบเนื่องมา

แม้จะมีพระกรณียกิจเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แต่สิ่งหนึ่งซึ่งทรงเอาพระทัยใส่ตลอดมามิได้ขาดก็คือ การอบรมสั่งสอนศิษย์ หรือที่เรียกว่า สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาในวัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช และเป็นเจ้าอาวาส

ในช่วงเข้าพรรษาซึ่งมักมีภิกษุสามเณรบวชใหม่จำนวนมาก ในเวลาบ่ายโมงของทุกวันจะทรงสั่งสอนอบรมด้านปริยัติให้แก่ภิกษุสามเณรใหม่วันละประมาณหนึ่งชั่วโมง ส่วนเรื่องการปฏิบัติทรงสอนตลอดทั้งปี โดยในวันพระใหญ่ทรงเทศน์ในพระอุโบสถเดือนละ ๒ ครั้ง ส่วนการสอนกรรมฐานทรงสอนสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง คือทุกวันพระและวันถัดจากวันพระ โดยทรงเริ่มบรรยายธรรมในราวหนึ่งทุ่ม เมื่อสมควรแก่เวลาก็ทรงนำนั่งสมาธิประมาณ ๑๕-๒๐ นาที พร้อมทั้งทรงเปิดโอกาสให้อุบาสกอุบาสิกาตลอดจนผู้สนใจเข้าร่วมฟังและร่วมปฏิบัติด้วย อันเป็นพระกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติมาตลอดในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสดูแลปกครองพระอารามมานับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๔

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ และทรงร่วมพิจารณาร่างกฎมหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย ไม่เพียงแต่ทรงปฏิบัติหน้าที่ให้แก่คณะสงฆ์ ตลอดจนมุ่งอบรมสั่งสอนพุทธบริษัทชาวไทยเท่านั้น พระองค์ยังมีพระดำริถึงประโยชน์เบื้องหน้าที่จะขยายศรัทธาให้กว้างไกลออกไปถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในหมู่ชาวต่างประเทศด้วย

ทรงจัดให้มี "Dhamma Class" ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยมีชาวต่างประเทศทั้งภิกษุสามเณรและฆราวาสเข้ามาร่วมฟังและฝึกปฏิบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นอาจารย์ผู้สอนโดยบรรยายในภาคภาษาอังกฤษ มีศิษย์ฆราวาสชาวต่างประเทศ เช่น โจเซฟิน สแตนตัน ภริยาของอดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย นอกจากนี้ เจน แฮมิลตัน เมอร์ริตต์ นักเขียนและนักข่าวชาวอเมริกันก็บินจากสหรัฐอเมริกามาสมัครเป็นศิษย์ธรรมคลาสของพระองค์ด้วย หลังจากนั้นก็ได้เขียนประสบการณ์ของตนโดยละเอียดไว้ในหนังสือ "A Meditator's Diary" หรือชื่อในฉบับแปลเป็นภาษาไทยว่า **"แหม่มเข้าวัด"**

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงจัดให้มีการฝึกอบรมพระธรรมทูต และทรงมอบหมายให้พระจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ หรือพระภิกษุชาวต่างประเทศที่จำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันบรรยายธรรมแก่ชาวต่างประเทศ กิจกรรมนี้ดึงดูดชาวต่างประเทศให้มาสนใจพุทธศาสนาได้อย่างดี เนื่องจากได้รับประโยชน์เป็นอันมาก รวมทั้งทรงสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจริงจังโดยทรงตั้งห้องสมุดพระพุทธศาสนา ภาคภาษาอังกฤษขึ้นที่อาคารคณะสูงนานาชาติ วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นประโยชน์แก่ชาวต่างประเทศที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร และทรงเป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต ทรงได้รับฉันทานุมัติให้เป็นตัวแทนเดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ และเยี่ยมเยียนชาวพุทธในเขตแดนภาคอีสาน ๙ จังหวัด อาทิ นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี บุรีรัมย์ เป็นต้น เป็นเวลา ๑๐ วัน ทรงเดินทางไปตรวจเยี่ยมวัดต่างๆ

๓๗ วัด ตลอดทั้งโรงเรียนและสถานที่ราชการต่างๆ ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสามเณร นักเรียน ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ตลอดจนประชาชนทั่วไปในทุกถิ่นและทุกหนแห่งที่เสด็จไป เพื่อให้เกิดความสนใจเรียนรู้และปฏิบัติธรรมในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวอีสาน

รากฐานอีกอย่างหนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงวางเป็นหลักไว้ให้ผู้ที่ใฝ่ในธรรมได้ก้าวเดินตามก็คือ ทรงเป็นผู้ริเริ่มจุดประกายเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานให้แพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับ โดยเริ่มจากปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่ทรงรับอาราธนาไปเป็นอาจารย์สอนพิเศษแก่นิสิตภาควิชาปรัชญาและศาสนามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทรงสอนวิชาที่ปัจจุบันเรียกว่า การฝึกสมาธิตามแนวพุทธ มุ่งให้นิสิตได้เรียนรู้ทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ โดยเฉพาะเรื่องการฝึกทำสมาธิที่จะส่งผลงอกงามไปถึงการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม และต่อมาก็ได้รับอาราธนาไปบรรยายเรื่องการทำสมาธิให้แก่สถาบันการศึกษาอื่นๆ ตลอดจนหน่วยงานราชการ และองค์กรต่างๆ อีกมาก จนในที่สุดโรงเรียนและสถาบันการศึกษาหลายแห่งได้เล็งเห็นคุณค่าของการฝึกสมาธิ จึงบรรจุวิชาพุทธศาสนาไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนเพิ่มขึ้นด้วย

และในฐานะนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ยังได้ทรงสนับสนุนให้มีการแปลพระไตรปิฎก รวมทั้งอรรถกถาเป็นภาษาไทย ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในโลกที่มีการแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา และจัดพิมพ์ขึ้นควบคู่กันรวมทั้งหมดจำนวน ๙๑ เล่ม ก่อให้เกิดคุณูปการแก่การศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นที่ยิ่ง และนับเป็นความล้ำหน้าในวงการการศึกษาพระพุทธศาสนา เนื่องจากยังไม่เคยปรากฏว่ามีผู้ใดจัดทำในลักษณะนี้มาก่อน

นับแต่อดีตจนปัจจุบัน พระกรณียกิจที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพากเพียรปฏิบัติก็มีแต่จะปรากฏสัมฤทธิผลเพิ่มพูนทบทวีทุกขณะ พร้อมกับต่อยอดนำความรุ่งเรืองสว่างไสวสู่พุทธศาสนามาเป็นลำดับ

“การจะทำใจให้เป็นสุขผ่องใสนั้น ไม่มีใครจะทำให้ใครได้ เจ้าตัวต้องทำของตัวเอง วิธีทำก็คือ เมื่อเกิดโลภโกรธหลงขึ้นเมื่อใด ให้พยายามมีสติรู้ให้เร็วที่สุด และใช้ปัญญายับยั้งเสียให้ทันท่วงที อย่าปล่อยให้ช้า เพราะจะเหมือนไฟไหม้บ้าน ยิ่งดับช้าก็ยิ่งดับยากและเสียหายมากโดยไม่จำเป็น”

ความดีเปรียบประดุจแสงสว่าง

“ความโลภโกรธหลงคือความเร่าร้อน มืดมิดที่ห่อหุ้มจิตเหมือนกำแพงหนาทึบ ที่ปิดกั้นแสงสว่างมิให้ปรากฏจิตทุกดวง ดวงจิตของเราทุกคนนี้แหละมีความบริสุทธิ์ประภัสสรสว่างไสวที่สุดอยู่แล้ว ตลอดเวลา น่าเสียดายที่พากันสร้างกำแพงปิดกั้นเสียจนมืดมิด ด้วยการใช้ความคิดปรุงแต่งอันเป็นอุปกิเลส”

แสงส่องใจ

กลิ่นหอมที่ฟุ้งขจรสู่สากล

"อีกอย่างหนึ่ง ทรงมุ่งจะมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในที่ที่มีความเจริญก่อน เพราะวิธีประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น จะเห็นได้ว่า ได้ทรงประกาศแก่นักบวช ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมามุ่งดีมา และเป็นผู้คงแก่เรียนมาแล้ว ในฝ่ายคฤหัสถ์ก็ทรงมุ่งประกาศแก่บุคคลที่เป็นหัวหน้าคน เช่น พระเจ้าแผ่นดิน มหาอำมาตย์ และแก่พราหมณ์คฤหัสถ์ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียนต่างๆ เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้ดวงตาเห็นธรรม รับนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว คนอื่นๆ ก็นับถือตามไปด้วยเป็นอันมาก"

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

ตลอดเวลาหลายปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงวางพื้นฐานสำหรับเป้าหมายใหญ่อีกเป้าหมายหนึ่งในภายหน้าอย่างมิได้ทรงย่อท้อ นั่นคือเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้งอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้นในสากลโลก

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ หลังจากที่ทรงเป็นผู้รับผิดชอบกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ พระองค์ได้เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีปที่กรุงลอนดอน ซึ่งเป็นวัดไทยแห่งแรกในประเทศอังกฤษและในทวีปยุโรป นอกจากเพื่อการเจริญไมตรี ตลอดจนหยั่งรากพระพุทธศาสนาเถรวาทลงสู่ดินแดนตะวันตกแล้ว ยังเป็นโอกาสไปเยี่ยมชมการพระศาสนาทั้งของอังกฤษและอิตาลีอีกด้วย และในปีต่อๆ มาก็ได้เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนาในประเทศอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเนปาล ศรีลังกา อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์

ด้วยความทุ่มเทของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กิจการพระพุทธศาสนาในหลายประเทศได้รับการฟื้นฟูและเจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น จากการริเริ่ม สืบสานสายสัมพันธ์ระหว่างคณะสงฆ์ของพระองค์ ทรงบุกเบิกการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินโดนีเซีย โดยทรงส่งพระธรรมทูตไทยออกไปปฏิบัติศาสนกิจติดต่อกันเป็นเวลานาน อีกทั้งเสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียอยู่หลายครั้ง ถือได้ว่าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดสมณวงศ์สายเถรวาทขึ้นในอินโดนีเซียยุคปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๓๖ นายเจียง เจ๋อหมิน ประธานาธิบดีสาธารณรัฐประชาชนจีน ถวายการต้อนรับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ณ ทำเนียบรัฐบาลจีนจงหนานไห่

จนกระทั่งพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ปักหลักฐานมั่นคงลงในดินแดนนี้ด้วยดี มีการก่อสร้างวัดธรรมทีปาราม เมืองมาลัง เป็นแห่งแรก และผูกพัทธสีมาวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัยเป็นวัดแรกในประเทศอินโดนีเซีย ทุกวันนี้มีพระสงฆ์จำนวนมาก และมีวัดไทยกระจายอยู่ทั่วไปในอินโดนีเซีย

อีกประเทศหนึ่งที่พระองค์ทรงสนับสนุนช่วยเหลือเพื่อฟื้นฟูคณะสงฆ์ขึ้นมาใหม่ก็คือประเทศเนปาล เริ่มต้นจากทรงให้ทุนการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรเนปาลเพื่อมาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และต่อมาคณะสงฆ์เนปาลก็ได้จัดส่งภิกษุสามเณรมาศึกษาเพิ่มขึ้นตามลำดับ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วภิกษุสามเณรเหล่านั้นก็ได้กลับไปช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญยิ่งขึ้น และพระองค์เองก็ได้เสด็จไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะชาวเนปาล อันเป็นการช่วยค้ำจุนหนุนนำให้พระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการตามคำอาราธนาของรัฐบาลจีน ทรงเป็นผู้นำทางศาสนาพระองค์แรกที่รัฐบาลจีนกราบทูลอาราธนา นอกจากนี้ ยังเสด็จไปประเทศญี่ปุ่นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ในการประชุมชาวพุทธโลกเพื่อการเผยแผ่ครั้งที่ ๑ The First World Buddhist Propagation Conference และการจัดประชุมครั้งต่อมาก็จัดให้มีขึ้นในประเทศไทย

ยังมีอีกหลายประเทศที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จไปเยือน เช่น อินเดีย แคนาดา สหรัฐอเมริกา ประเทศในแถบยุโรป และออสเตรเลีย เป็นต้น อันเป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในวงการพระพุทธศาสนา ในประเทศนั้นๆ เป็นอันมาก ตามมาด้วยการก่อสร้างวัดไทยที่เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในหลายภูมิภาคทั่วโลก เช่น วัดพุทธรังษีที่ออสเตรเลีย วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม

ที่สหรัฐอเมริกา วัดไทยลุมพินี ประเทศเนปาล เป็นต้น

สำหรับประเทศบ้านใกล้เรือนเคียงพระองค์ก็ทรงเห็นความสำคัญและผูกสัมพันธ์ไว้อย่างแน่นแฟ้น เคยเสด็จไปร่วมฉลองพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุอัครสาวกที่กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา และทรงร่วมคณะพระสงฆ์ไทยไปร่วมประชุมสมัยที่ ๒ แห่งฉัฏฐสังคายนาพระไตรปิฎก ที่เมืองย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์ทั้งยังทรงได้รับสมณศักดิ์พิเศษจากรัฐบาลเมียนมาร์ คือได้รับถวายสมณศักดิ์ชั้น "อภิธชมหารัฏฐคุรุ" ซึ่งเทียบเท่ากับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชของประเทศเมียนมาร์ด้วยเช่นกัน นับเป็นศาสนสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งยิ่งของทั้งสองประเทศ

ด้วยพระวิริยอุตสาหะของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงและเผยแผ่รุ่งเรืองไปในนานาประเทศทั่วโลก ไม่ว่าพระองค์จะเสด็จไปเยือน ณ ผืนแผ่นดินใด พระจริยาวัตรของพระองค์นั้นงดงามสม่ำเสมอทรงเป็นที่ชื่มชมยินดีและปลื้มปีติของผู้ที่ได้พบเห็น กลิ่นหอมในศีลวัตรของพระองค์นั้นฟุ้งขจรไปไกล สร้างความประทับใจและก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในทุกมวลมิตรประเทศที่พระองค์เสด็จไปเยือนจวบเท่าทุกวันนี้

พ.ศ. ๒๔๙๗ เสด็จร่วมประชุม ฉัฏฐสังคายนาพระไตรปิฎก ที่ย่างกุ้ง

"ไม่มีความสบายใดจะเสมอด้วยความสบายใจและความสบายใจจะไม่เกิดแต่เหตุใดเสมอด้วยเหตุ คือเมตตา การอบรมเมตตาจึงสำคัญ จึงจำเป็น"

แสงส่องใจ

เสาหลักแห่งบวรพุทธศาสนา

“ทุกคนที่รวมอยู่ในหมู่คณะหรือประเทศชาติเดียวกันต่างต้องรับผิดชอบต่อความผาสุกของกันและกันด้วยกันทั้งนั้น แต่สำหรับผู้นำนั้น ในฐานะที่เป็นผู้นำ จำต้องปฏิบัติตนให้เป็นเยี่ยงอย่างที่ดีแก่ผู้ตามหรือผู้อยู่ในปกครองเป็นอันดับแรกจึงจะสมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำ ฉะนั้นผู้นำจึงอยู่ในฐานะที่ต้องรับผิดชอบหนักกว่าผู้อื่นในหมู่เดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองในทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นการปฏิบัติธรรมของผู้ที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองหมู่คณะหรือประเทศชาติมาก”

ราชธรรมกับการพัฒนาสังคม

ล่วงถึงพุทธศักราช ๒๕๓๒ ในวันศุกร์ที่ ๒๑ เดือนเมษายน ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้มีพระราชพิธีอันยิ่งใหญ่ซึ่งประทับอยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ นั่นคือพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่ พระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระนามว่า สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)

ราชทินนามของพระองค์คือ **"สมเด็จพระญาณสังวร"** นั้น ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มีความหมายว่า ผู้สำรวมในญาณคือความรู้ ราชทินนามนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้พระราชทานสถาปนาแก่พระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระเท่านั้น โดยพระราชทานสถาปนา แก่สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ในปี พ.ศ. ๒๓๕๙ เมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชในปี ๒๓๖๓ แล้ว ตำแหน่ง **"สมเด็จพระญาณสังวร"** ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระเถระรูปใดได้รับพระราชทานสถาปนาอีกเลย นับเป็นเวลาห่างกันนานถึง ๑๕๒ ปี

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ราชทินนามของพระองค์ยังคงเป็นเช่นเดิมคือ "สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์แรก ที่มิได้ใช้พระนามว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ดังที่เคยปฏิบัติสืบกันมา แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามพิเศษเฉพาะพระองค์

พระเกียรติคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นที่ตระหนักมาช้านานว่าทรงไว้ซึ่งพระปริยัติธรรม และถึงพร้อมด้วยพระจริยาวัตรอันบริสุทธิ์ ทรงมีความรู้ในหลักศาสนาอย่างลึกซึ้ง เป็นแบบอย่างที่ดีและเป็นที่เคารพของเหล่าพุทธบริษัท

พระองค์ทรงมุ่งมั่นปลูกฝังอบรมธรรมให้เกิดขึ้นทั้งในหมู่เยาวชนและประชาชนทั่วไป โดยมุ่งหมายความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมืองเป็นสำคัญ ทั้งยังทรงอบรมสั่งสอนประชาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ทรงตระหนักดีว่าประเทศไทยมีองค์พระ

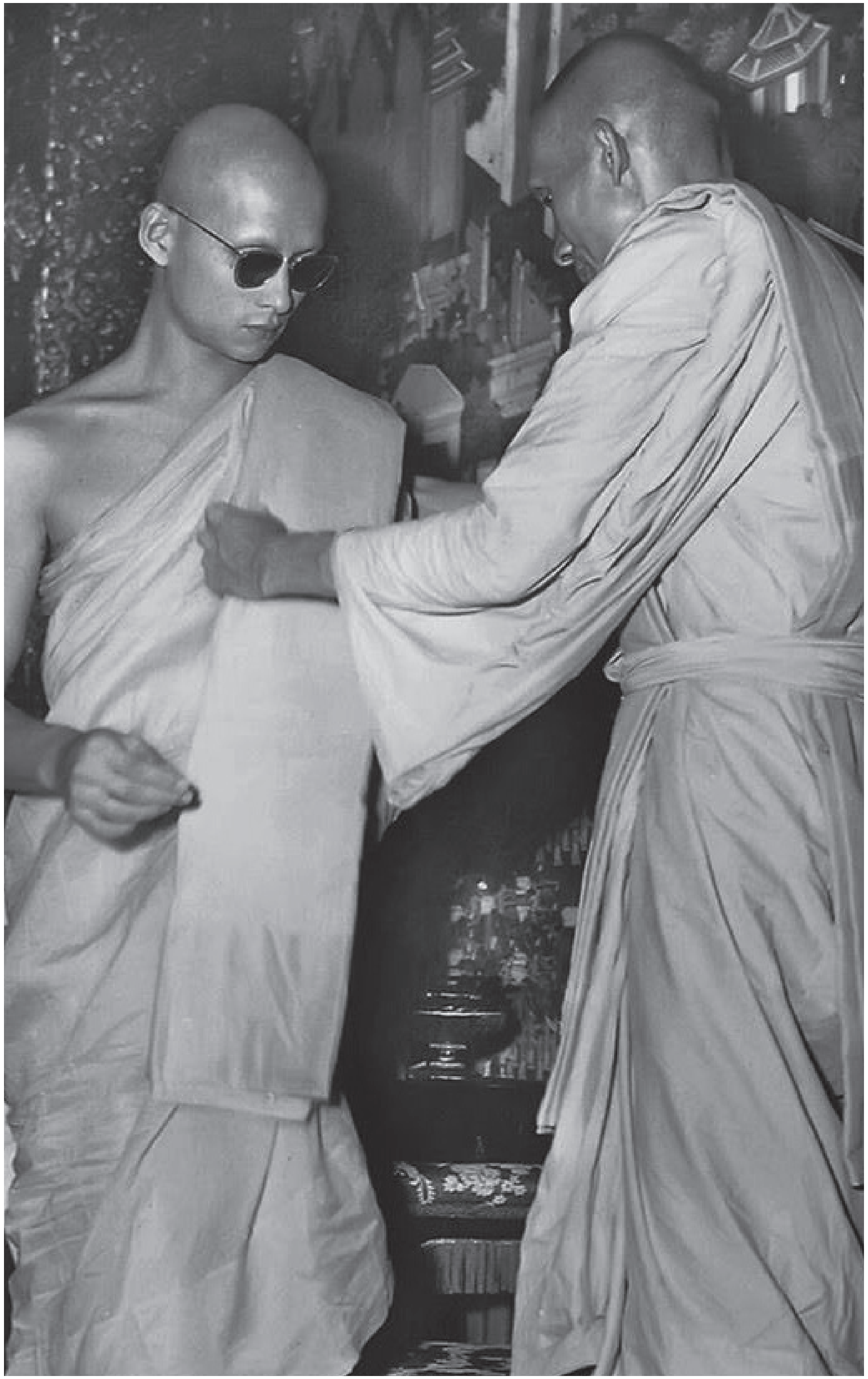

มหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมดวงใจ อันนำมาซึ่งความสมัครสมานสามัคคี และความเข้มแข็งของประเทศชาติ

ในขณะที่พระองค์ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระโศภนคณาภรณ์ ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น ทรงได้รับมอบหมายให้เป็นพระอภิบาลหรือพระพี่เลี้ยงของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในระหว่างทรงผนวชและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อทรงปฏิบัติสมณธรรมเป็นเวลา ๑๕ วัน

และในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา ๑๕ วันเช่นกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวรในขณะนั้นก็ทรงรับอาราธนาเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ และทรงทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยตลอดระยะเวลาที่ทรงผนวช

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยเรียบร้อยและสมบูรณ์ครบถ้วนเป็นอย่างดี ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาตลอด และได้ทรงรับหน้าที่ถวายพระธรรมเทศนาและถวายธรรมกถาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสมอๆ ทั้งในการพระราชพิธีและเป็นการส่วนพระองค์ นอกจากนี้ยังทรงเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดทุกพระองค์ ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จไปในงานบำเพ็ญพระราชกุศลและทรงสนทนาธรรมด้วยอยู่เนืองๆ พระศาสนกิจภายใต้การดูแลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มั่นคงแผ่ปกไปทั่วประเทศ ด้านการปกครองทรงมอบหมายและกระจายงานในสังฆมณฑลให้แก่พระเถระชั้นผู้ใหญ่ เพื่อกำกับดูแล ขณะเดียวกันก็ทรงติดตามงานสม่ำเสมอในฐานะผู้รับผิดชอบสูงสุด ทรงแก้ไขปรับปรุงกฎระเบียบที่เป็นข้อติดขัดให้เหมาะสมทันสมัย ทำให้งานของคณะสงฆ์ดำเนินไปโดยราบรื่น

ในฐานะประมุขแห่งสงฆ์ ทรงเป็นตัวแทนของศาสนจักรต้อนรับอาคันตุกะจากนานาประเทศ เป็นที่ยกย่องสรรเสริญในหมู่ผู้นำของประเทศต่างๆ มาโดยตลอด และยังทรงดำเนินบทบาทผู้นำทางจิตใจของประเทศที่เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาอย่างประเทศไทยและในเวทีโลกอย่างสมศักดิ์ศรี ทรงวางพระองค์ได้อย่างเหมาะสม คือมีพระจริยาวัตรอ่อนโยนและอ่อนน้อมถ่อมพระองค์ ขณะเดียวกันก็ทรงเข้มแข็ง และทรงตัดสินพระทัยในเรื่องต่างๆ อย่างเด็ดขาด

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีไมตรีอันแน่นแฟ้นกับองค์ทะไลลามะประมุขของทิเบต ในคราวที่องค์ทะไลลามะเสด็จเยือนประเทศไทยครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ นั้น ได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ในโอกาสนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายคำแนะนำการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาทแด่องค์ทะไลลามะ และอีกครั้งหนึ่งในคราวเสด็จเยือนประเทศไทยปี พ.ศ. ๒๕๓๖ และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพบกันในพระอุโบสถ องค์ทะไลลามะได้กล่าวทักทายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วยคำแรกว่า "พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า" นี้เป็นสิ่งแสดงถึงความเคารพรักและชื่นชมที่ผู้นำทางจิตใจของพระพุทธศาสนาทั้งสองฝ่ายมีต่อกัน

กว่า ๘๐ ปีบนเส้นทางธรรมนับแต่บรรพชาเป็นสามเณร ความมุ่งมั่นที่จะรับใช้พระพุทธศาสนาดำเนินมาอย่างแน่วแน่มั่นคง จวบจนก้าวย่างสู่จุดสูงสุดแห่งการเป็นผู้นำสังฆมณฑลอย่างสมพระเกียรติ และตลอด ๒๐ ปีที่ผ่านมา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจได้สมบูรณ์ครบถ้วนในฐานะองค์พระประมุขผู้เป็นศูนย์กลางแห่งบวรพุทธศาสนาของประเทศไทย

"เห็นธรรมก็คือเห็นภาวะหรือสภาพแห่งจิตใจของตนเองทั้งในทางไม่ดี ทั้งในทางดีจิตใจเป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้นตามเป็นจริง"

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร

พระอัจฉริยภาพ

"คนฉลาดในพระพุทธศาสนาหมายถึงผู้มีปัญญา คือผู้มีเหตุผลและผู้มีเหตุผล คือผู้รู้จักเหตุรู้จักผล คือรู้ว่าเหตุใดเป็นเหตุดีเหตุใดเป็นเหตุไม่ดี รู้ว่าผลใดเป็นผลดี ผลใดเป็นผลไม่ดีและรู้ด้วยว่าเหตุดีเท่านั้นที่จะให้ผลดี เหตุไม่ดีเท่านั้นที่จะให้ผลไม่ดี ไม่มีเหตุดีใดจะให้ผลไม่ดี และไม่มีเหตุไม่ดีใดจะให้ผลดี ผู้ใดรู้จริงในเหตุในผล ดังรับพระราชทานกล่าวมาคือคนฉลาดในพระพุทธศาสนา ผู้นั้นไม่ทำสิ่งที่ไม่ดี จะทำแต่สิ่งที่ดีอย่างแกล้วกล้าอาจหาญ ไม่ลังเลท้อแท้ แม้จะต้องเหนื่อยกายเหนื่อยใจหรือต้องเสียสละทรัพย์สินเงินทองของมีค่ามากมายเพียงไร เพื่อผลอันเป็นคุณงามความดี เป็นคุณประโยชน์ทั้งแก่ส่วนตนและส่วนรวม"

*พระธรรมเทศนา โสภณกถา ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิม
พระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔*

"ปัญญาเป็นแสงสว่างรุ่งเรืองในโลก บัณฑิตทั้งหลายย่อมดัดฝึกตน" ความตอนหนึ่งในพระนิพนธ์แปลบาลี-ไทยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อธิบายชัดเจนถึงเหตุแห่งความก้าวหน้าทางปัญญาที่ฉายพระอัจฉริยภาพของพระองค์ ความใฝ่รู้ในการศึกษาอยู่เสมอพัฒนาพระปรีชาสามารถของพระองค์ให้ทรงเป็นเลิศทั้งทางทฤษฎีหรือปริยัติ และทางปฏิบัติ พระองค์ทรงเป็นนักการศึกษาผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ทรงใฝ่รู้ในเรื่องราวของพระพุทธศาสนา ทั้งโดยการสืบสาวค้นคว้าจากตำรา โดยการศึกษาวิเคราะห์ตลอดจนทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง จึงทรงเป็นทั้งนักปราชญ์ผู้รอบรู้ และเป็นอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบรวมอยู่ในบุคคลเดียวกัน

ด้วยพระอัจฉริยภาพ ผนวกกับพระวิริยบารมีที่ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อพระพุทธศาสนา ผลงานทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นพระนิพนธ์ที่มีมากมาย บทเทศนาธรรมทั้งหลาย ตลอดจนพุทธสถาน หรือแม้แต่พระพุทธรูปและพระเครื่องต่างๆ ที่ทรงริเริ่มก่อสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ จึงล้วนทรงคุณค่าสมบูรณ์อยู่ในตัวทั้งสิ้น

ผลงานสำคัญ ๆ ของพระองค์ท่านแบ่งออกเป็นประเภท ได้ดังนี้

✣ **ด้านสื่อสารมวลชน**

ทรงริเริ่มจัดรายการวิทยุ "การบริหารทางจิต" ทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต ตามพระราชปรารภของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทุกเช้าวันอาทิตย์ติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี จุดประสงค์ก็เพื่อให้ผู้ฟังหันมาสนใจฝึกฝนอบรมจิตใจ ฝึกหัดทำใจให้สงบ ฝึกใช้ความคิดที่ก่อให้เกิดปัญญานำไปใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังทรงนิพนธ์

เรื่องทางพระพุทธศาสนาลงพิมพ์เผยแผ่ทางนิตยสารอย่างต่อเนื่อง เช่น ศรีสัปดาห์ ซึ่งเป็นนิตยสารผู้หญิง และนิตยสารธรรมจักษุ ซึ่งเป็นนิตยสารเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ

✤ พระนิพนธ์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยเรียนรู้ภาษาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาษาสันสกฤต อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และจีน แต่ที่ทรงศึกษาต่อเนื่องจนสามารถอ่าน เขียน และพูดได้ดีก็คือภาษาอังกฤษ และจากความรู้ภาษาอังกฤษนี่เองที่ช่วยขยายโลกทัศน์ของพระองค์ให้กว้างไกล ประกอบกับพระอุปนิสัยที่ช่างค้นคว้าใฝ่ศึกษาก็ยิ่งส่งเสริมให้ผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ลึกซึ้งคมคาย ยิ่งขึ้น ทรงสามารถนำเอาความรู้สมัยใหม่มาประยุกต์ใช้อธิบายธรรมะให้อ่านเพลิน เข้าใจง่าย และสื่อสารได้กับคนทุกระดับชั้น ดึงดูดให้คนรุ่นใหม่ๆ หันมาสนใจธรรมะกันมากขึ้น

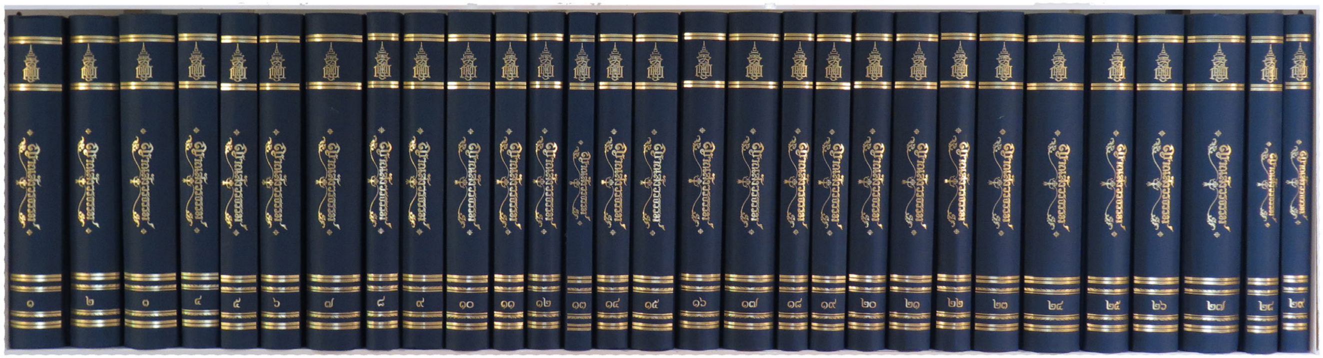

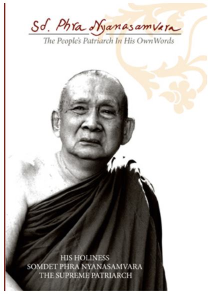

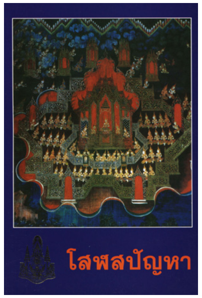

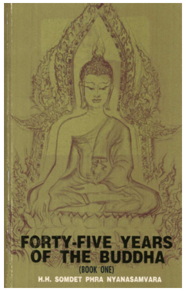

ตัวอย่างผลงานพระนิพนธ์

โสฬสปัญหา

เป็นเรื่องราวของปัญหา ๑๖ ข้อ พร้อมทั้งคำพยากรณ์คือคำกล่าวแก้ อันเป็นปัญหาธรรมะชั้นสูงในพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์เล่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระองค์ที่ทรงวิเคราะห์วิจารณ์ธรรมที่เป็นธรรมชั้นสูงได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถ ทั้งในทางปริยัติและปฏิบัติที่สอดคล้องควบคู่ไปด้วยกันอย่างดี จึงทรงสามารถถ่ายทอดออกมาได้ซาบซึ้งกินใจและตรงตามความหมายของข้อธรรมนั้นๆ

ทศบารมี ทศพิธราชธรรม

เป็นธรรมะ ๒ หมวดที่ทรงนำมาเรียบเรียงให้เกี่ยวโยงกัน ด้วยทรงเห็นว่าเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกันอยู่ ทศบารมีนั้นเป็นบารมีทางธรรม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์สูงสุดของชีวิตคือความวิมุติหลุดพ้น ส่วนทศพิธราชธรรมเป็นบารมีทางโลก โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่ประโยชน์สุขของประชาราษฎร์ ทว่าทั้ง ๒ หมวดนี้ก็มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน และต่างก็เป็นบารมีธรรมด้วยกันทั้งคู่ สิ่งสำคัญที่สะท้อนอยู่ในพระนิพนธ์เล่มนี้ก็คือ พระปรีชาสามารถในเชิงเปรียบเทียบและในเชิงประยุกต์ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาในแง่มุมที่แตกต่างและกว้างขวางยิ่งขึ้น

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พระนิพนธ์เรื่องนี้นำเสนอเรื่องราวในพุทธประวัติ โดยเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปตามลำดับปี นับแต่ที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วทรงเริ่มเผยแผ่พระศาสน ทรงรวบรวมความรู้และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถาต่างๆ ตำราอื่นๆ รวมทั้งคัมภีร์จากมหายาน ทรงเขียนเล่าไว้อย่างพิสดารและน่าสนใจ เป็นงานพระนิพนธ์ที่ให้ความรู้ในแง่มุมต่างๆ ที่หลากหลายและลุ่มลึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่ทรงนิพนธ์ได้เพียง ๑๒ พรรษา

นอกจากนี้ยังมีงานด้านวิชาการที่เป็นประเภทตำราอีกมากมาย ทรงเรียบเรียงวากยสัมพันธ์ ภาค ๑-๒ สำหรับใช้เป็นหนังสือประกอบการศึกษาของนักเรียนบาลี และทรงอำนวยการจัดทำปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถเป็นต้น

ส่วนงานแปลเป็นภาษาต่างประเทศ ทรงริเริ่มและดำเนินการให้มีการแปลตำราทางพระพุทธศาสนาจากภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษ เช่น นวโกวาท วินัยมุข พุทธประวัติ อุปสมบทวิธี ภิกขุปาติโมกข์ และทำวัตรสวดมนต์ เป็นต้น รวมไปถึงผลงานพระธรรมเทศนาที่มีอยู่จำนวนมาก เท่าที่พิมพ์เป็นเล่มเผยแผ่แล้ว เช่น พระมงคลวิเสสกถา ปัญจคุณ ๕ กัณฑ์ ทศพลญาณ ๑๐ กัณฑ์ มงคลเทศนา สังฆคุณ ๙ กัณฑ์ เป็นต้น

✤ **งานด้านเสนาสนะและถาวรวัตถุ**

งานบูรณะเสนาสนะและพุทธสถานนอกจากเป็นไปเพื่อสืบทอดพระศาสนาแล้ว ยังแสดงออกถึงพุทธศิลป์อันงดงาม ที่สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติอีกด้วย จึงเป็นอีกงานหนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเอาพระทัยใส่อย่างยิ่ง สิ่งก่อสร้างอันเป็นถาวรวัตถุที่โปรดให้ก่อสร้างขึ้นหรือบูรณปฏิสังขรณ์นั้นมีอยู่มากมาย แต่ก็มีที่สำคัญๆ ซึ่งแบ่งออกได้ดังนี้

๑. งานก่อสร้างและบูรณะวัดในประเทศ

ด้วยทรงรำลึกถึงพระคุณของผู้มีพระคุณอยู่เสมอ ทรงปรารภอยู่เนืองๆ ว่า งานนี้ทำถวายใครหรือเพื่อสนองคุณท่านองค์ไหน ดังนั้นส่วนใหญ่บรรดาถาวรวัตถุที่ทรงริเริ่มให้ก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์จึงแสดงถึงพระกตัญญุตาที่มีต่อผู้มีพระคุณ อาทิ ทรงสร้างศาลาการเปรียญ ภปร ถวายวัดเทวสังฆาราม เพื่อสนองคุณหลวงพ่อวัดเหนือผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ อาคารรวิเทวานันท์ ทรงสร้างให้โรงเรียนวัดเทวสังฆาราม ในฐานะเป็นโรงเรียนที่พระองค์ทรงเล่าเรียนมาเมื่อทรงพระเยาว์

ผลงานสิ่งก่อสร้างที่โดดเด่นด้วยศิลปกรรมและความสมบูรณ์พร้อมก็คือ วัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี ที่ทรงสร้างถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและอดีตสมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงคุณต่อแผ่นดิน ทั้งยังมีพระดำริให้จัดสร้างพระพุทธรูปบนหน้าผาเขาชีจรรย์ เป็นพระพุทธรูปที่แกะสลักบนหน้าผาด้วยแสงเลเซอร์ แล้วใช้สีทองวาดแต้ม บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ที่พระอุระ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาเบิกพระเนตรด้วยพระองค์เอง นับเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญที่มีความงดงาม และถือเป็นงานครั้งประวัติศาสตร์ของประเทศไทย

พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราสถิตมหาสันติคีรี ที่วัดสันติคีรีญาณสังวราราม ดอยแม่สลอง จังหวัดเชียงราย เป็นเจดีย์ที่มีความงดงามตระการตา องค์เจดีย์เป็นสีเทาและขาว เบื้องบนยอดเจดีย์เป็นสีทองอร่าม ตั้งตระหง่านอยู่บนยอดขุนเขาสูงเสียดฟ้า พระบรมธาตุเจดีย์นี้ทรงสร้างถวายเป็นพระราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

นอกจากนี้ยังมีงานก่อสร้างและบูรณะวัดวาอาราม ต่างๆ ทั้งที่อยู่ใกล้ไกลและในท้องถิ่นทุรกันดาร เช่น วัดรัชดาภิเษก อำเภอบ่อพลอย และวัดพุทธวิมุติวนาราม อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี, วัดวังพุไทร อำเภอหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี, วัดล้านนาญาณสังวราราม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

๒. งานก่อสร้างและบูรณะวัดในต่างประเทศ

ด้วยสายพระเนตรอันกว้างไกล ทรงเล็งเห็นความสำคัญของงานพระธรรมทูตเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทรงทุ่มเทกับงานบุกเบิกฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในต่างแดนและสืบสานศาสนสัมพันธ์กับนานาประเทศทั่วโลก สิ่งที่ได้ทรงพากเพียรบำเพ็ญเป็นระยะเวลายาวนานนั้นก็ได้ส่งผลให้พระพุทธศาสนาหยั่งรากลึกและผลิดอกออกผล งอกงามไพบูลย์ไปทั่วทุกทวีปในสากลโลก

ปัจจุบันมีวัดไทยในต่างประเทศหลายแห่งที่พระองค์ทรงเป็นประธานดำเนินการ และประธานกรรมการอุปถัมภ์ในการสร้างวัดและอุโบสถ กระจายอยู่ในทุกทวีปทั่วโลก เช่น วัดพุทธรังษี ในนครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเป็นวัดไทยแห่งแรกของทวีปออสเตรเลีย วัดธรรมทีปาราม เมืองมาลัง วัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม สหรัฐอเมริกา อุโบสถวัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ และวัดไทยลุมพินี ที่ลุมพินี ประเทศเนปาล

อุโบสถวัดศรีกีรติวิหาร ในพระสังฆราชูปถัมภ์ เมืองกีรติปูร์ ประเทศเนปาล

อุโบสถวัดศรีกีรติวิหาร ในพระสังฆราชูปถัมภ์ เมืองกีรติปูร์ ประเทศเนปาล

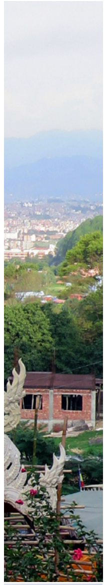

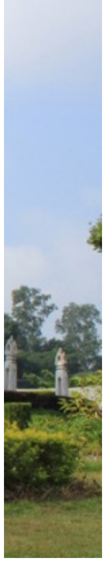

๓. งานก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหาร

ในฐานะเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงมีพระภารกิจรับผิดชอบดูแลพระอารามให้สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่เสมอ งานบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามจึงเป็นอีกงานหนึ่งที่ทรงเอาพระทัยใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด สิ่งก่อสร้างสำคัญๆ ที่มีพระดำริให้ซ่อมสร้างขึ้นใหม่ ได้แก่

- พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงบูรณะใหม่โดยประดับด้วยหินอ่อนจากอิตาลีทั้งหลัง
- พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระเจดีย์ทรงลังกาที่ได้รับการบูรณะให้งดงามขึ้นด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลีแลดูงามระยับจับตาเป็นอย่างยิ่ง
- ตึก ภปร. พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร สร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งรวบรวมสิ่งของอันมีคุณค่าของวัดเพื่อประโยชน์ในการศึกษาของชนรุ่นหลัง
- ตึก สว ธรรมนิเวศ ทรงสร้างถวายเป็นพระกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นต้น
- ตึกกวีบรรณาลัย สร้างขึ้นเพื่อเป็นตึกสำนักงานอธิการบดี และห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เห็นได้ว่าสิ่งที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงสร้างและพระธรรมที่ทรงเผยแผ่ ล้วนเป็นพระอัจฉริยภาพที่เรืองรองส่องสว่างไปทั่วผืนแผ่นดิน สะท้อนถึงพระเมตตา พระกตัญญุตา และพระวิริยะเพื่อบวรพุทธศาสนาอันยากจะหาใดเปรียบ

“ผู้ใดคิดว่า ตนเองกำลังทำความดี แต่มีจิตใจเร่าร้อน หาความสงบสุขยาก ก็พึงเข้าใจเสียให้ถูกต้องว่าตนมิได้กำลังทำความดี อาจเป็นเพียงกำลังคิดแข่งดีเท่านั้น”

แสงส่องใจ

“ความดีก็ตาม ความชั่วก็ตาม เป็นสิ่งที่ทำได้ทุกเวลา แต่จะทำสองอย่างพร้อมกันไม่ได้ ต้องทำทีละอย่าง จึงต้องตัดสินใจเลือกว่าจะทำอย่างไหน จะทำความดีหรือจะทำความชั่ว อย่ามีใจอ่อนแอโลเลเพราะจะทำให้พ่ายแพ้ต่ออำนาจของความชั่ว ยอมให้ความชั่วมีอำนาจแย่งเวลาที่ควรทำความดีไปเสีย”

ทุกชีวิตมีเวลาอันจำกัด

พระจริยาวัตร

“พระธรรม เป็นสมบัติสำหรับประดับใจให้งดงาม บำรุงใจให้วัฒนะ (เจริญ) ทำให้คนเป็นคนโดยสมบูรณ์ ให้เป็นกัลยาณชน (คนงาม) ให้เป็นอารยชน (คนเจริญ คนประเสริฐ) และให้อยู่เป็นสุขสงบ ถ้าเทียบอย่างสมบัติภายนอกก็เทียบได้กับโภคสมบัติ เครื่องบำรุงร่างกายและชีวิตให้เจริญเติบโตให้ดำรงอยู่และอาภรณ์สมบัติเครื่องประดับตบแต่งร่างกายให้งดงาม”

หลักพระพุทธศาสนา

“อยากกราบพระดีไม่ต้องดั้นด้นเดินทางมาถึงเชียงใหม่หรอก กราบอยู่ที่กรุงเทพฯ ก็ได้ ก็สมเด็จญาณฯ นั่นไง”

หลวงปู่แหวนกล่าวแก่ศิษย์ผู้หนึ่งที่อุตสาหะเดินทางไปกราบหลวงปู่ที่วัดดอยแม่ปั๋ง จังหวัดเชียงใหม่

นี่เป็นคำยืนยันการรับรองในหมู่พระสุปฏิปันโนถึงพระจริยาวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่างดงามเพียบพร้อม เป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่เป็นนิตย์

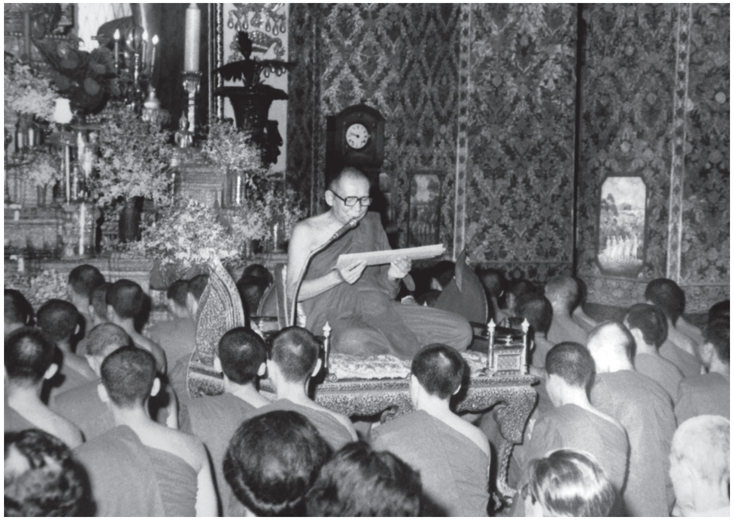

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีความอ่อนน้อมเคารพต่อพระธรรม ทรงมีธรรมเป็นดั่งอาภรณ์ประดับพระองค์มาโดยตลอด ราชทินนามว่า “พระโศภนคณาภรณ์” ที่ทรงได้รับพระราชทาน (ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐) แปลความ

หมายได้ว่า ผู้เป็นอาภรณ์หรือเครื่องประดับของหมู่คณะอันงาม หรือพระสมณศักดิ์ที่ "พระธรรมวราภรณ์" (ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙) ก็หมายถึงผู้มีธรรมเป็นอาภรณ์คือเครื่องประดับอันประเสริฐ ในหมู่ผู้คนทั่วไปที่ได้พบเห็นหรือมีโอกาสเข้าเฝ้าชื่นชมพระบารมีอย่างใกล้ชิด ตลอดจนผู้ที่ทรงปฏิสันถารด้วย จะรู้สึกชื่นชมจับจิตจับใจกับพระจริยาวัตรที่งดงามของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ศีลวัตรและปฏิปทาที่ทรงยึดถือนั้น เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตอันเปี่ยมด้วยมงคล ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีของภิกษุและฆราวาสผู้ครองเรือนทั่วไปควรยึดไว้เป็นต้นแบบอันพึงประพฤติปฏิบัติตาม

✤ พระจริยาวัตรในแต่ละวัน

ราวตีสามทุกวัน ตื่นบรรทม ทรงสวดมนต์ทำวัตรและนั่งสมาธิ จากนั้นเสด็จรับบิณฑบาต พระองค์เสวยเพียงมื้อเดียวประมาณ ๙ โมงเช้า และเสวยในบาตร หลังจากนั้นเป็นเวลาที่ทรงรับผู้มาเข้าเฝ้าประมาณหนึ่งชั่วโมงในช่วงเช้า ตกบ่ายก็มีช่วงเวลารับผู้มาเข้าเฝ้าอีกช่วงหนึ่ง

วันไหนหากไม่มีผู้มาเข้าเฝ้าก็จะทรงอ่านหนังสือ แต่ถ้าหากมีพระกรณียกิจที่ต้องเสด็จนอกสถานที่ก็จะทรงงดรับแขก สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ มีรับสั่งเสมอว่า "ที่นี่เป็นพระของประชาชน" (คำว่า "ที่นี่" เป็นสรรพนามที่ทรงใช้แทนพระองค์เอง) พระองค์จึงมักเสด็จไปทุกงานที่มีผู้กราบทูลอาราธนาเท่าที่เวลาจะอำนวย ไม่ว่าจะเป็นงานเล็กหรืองานใหญ่ก็ตาม ตอนเย็นจะทรงเดินตรวจวัดดูความเป็นไปในวัดและความเรียบร้อยทั่วไป ส่วนตอนกลางคืนจะทรงงานอยู่จนดึกจึงเข้าบรรทม โดยพระองค์บรรทมเพียงวันละสามถึงสี่ชั่วโมงเท่านั้น

✤ พระนักกรรมฐานที่สำรวมระวังอยู่เสมอ

ความสำรวมและเคร่งครัดในพระวินัยเป็นแนวประพฤติปฏิบัติที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรักษาอยู่เป็นนิตย์ ทรงศึกษาข้อศีลวัตรทุกข้ออย่างละเอียด และทรงระมัดระวังพระองค์อยู่เสมอที่จะไม่ทำในสิ่งที่ล่วงละเมิดพระวินัย

ทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอยู่เสมอเมื่อมีโอกาส ผู้คนมักได้เห็นพระองค์ประทับหลับพระเนตร พระวรกายตั้งตรง ทรงอยู่ในอิริยาบถสงบนิ่ง เมื่อถึงเวลาที่ต้องปฏิบัติพระกรณียกิจ ก็จะทรงเริ่มปฏิบัติได้โดยทันทีด้วยพระอาการสงบสำรวม

✤ **พระกตัญญุตา**

คุณธรรมสำคัญที่ปรากฏชัดในชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีอยู่หลายประการด้วยกัน แต่ส่วนที่จัดว่าเข้มข้นและถือเป็นแกนหลักในชีวิตของพระองค์คือ พระกตัญญุตา ทรงรำลึกถึงบุญคุณของผู้มีพระคุณอยู่เสมอตั้งแต่วัยเด็กและทรงหาโอกาสที่จะตอบแทนพระคุณมาตลอด

พระองค์ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวายแด่สมเด็จพระบูรพาจารย์สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๘ พระองค์ และบูรพาจารย์เป็นประจำทุกปี ทรงสร้างเสนาสนะอุทิศถวายพระอุปัชฌาย์องค์แรก คือ หลวงพ่อวัดเหนือ

ทรงสร้างอาคารถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้าผู้เป็นพระอุปัชฌาย์พระองค์ที่ ๒ ทรงสร้างวัดตลอดจนอนุสรณ์สถานต่างๆ ถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าที่ทรงมีคุณูปการต่อประเทศชาติ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล พร้อมทั้งพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราชที่จังหวัดกาญจนบุรี

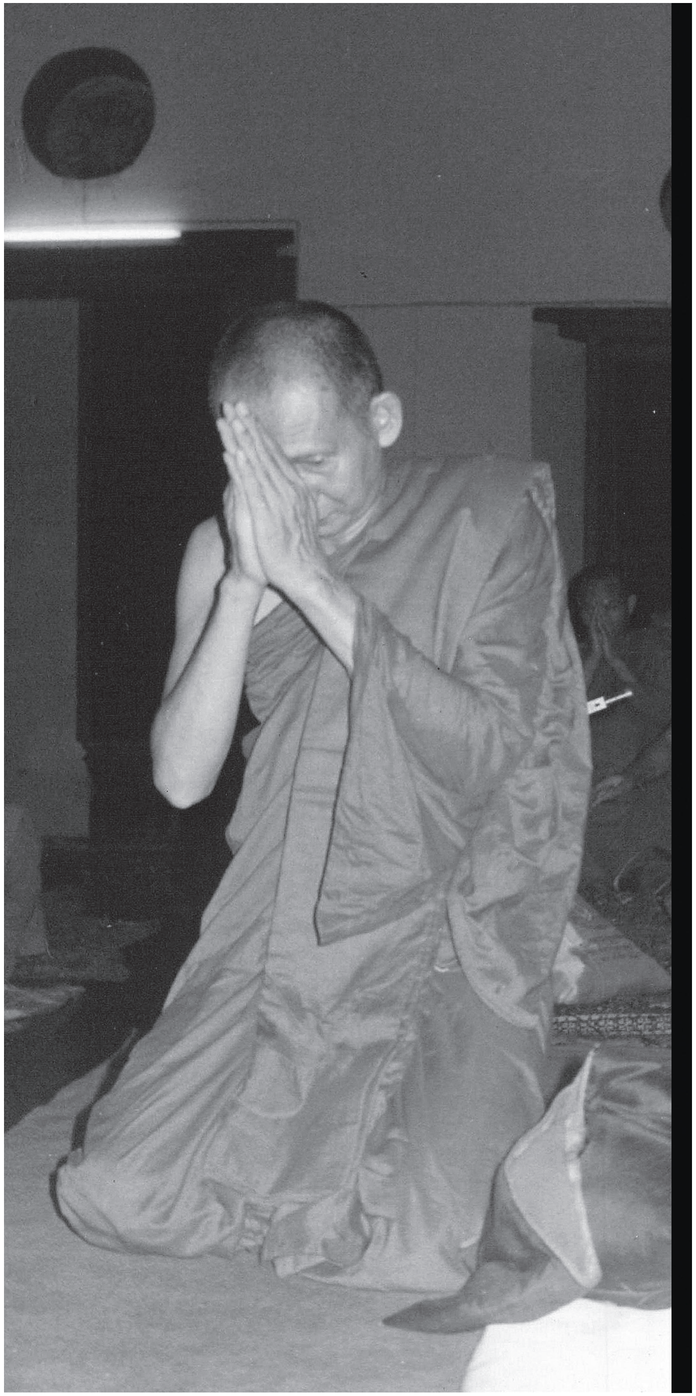

ทางด้านครอบครัว พระองค์ทรงนำพระชนนีมาพักอยู่ในวัดด้วย โดยให้พำนักอยู่ในบริเวณ "เรือนขาว" คือเรือนหลังน้อยที่ปลูกอยู่ใกล้ๆ กับตำหนักคอยท่า ปราโมช ที่ประทับของพระองค์ตราบจนกระทั่งพระชนนีถึงแก่อายุขัย นอกจากนี้ยังทรงตั้งกองทุนชื่อว่า **"นิธิน้อย คชวัตร"** เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระชนกและพระชนนีซึ่งมีนามว่า "น้อย" เหมือนกันทั้งสองท่าน สำหรับเป็นทุนส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ สามเณร และเยาวชน เพราะทรงเห็นคุณค่าของการศึกษา จึงทรงให้ความสำคัญ สนับสนุน และให้โอกาสแก่ผู้อื่นในเรื่องการศึกษาเป็นอย่างมาก มักทรงปรารภเสมอว่า "เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมากๆ"

✤ ผู้เคารพอ่อนน้อม

ทรงมีพระอุปนิสัยอ่อนน้อมถ่อมพระองค์อย่างเสมอต้นเสมอปลาย แม้จะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชแล้วก็ตาม ทรงแสดงความเคารพต่อพระเถระผู้มีอายุพรรษามากกว่าพระองค์อยู่เสมอ เมื่อมีพระอาคันตุกะมาเข้าเฝ้า หรือเยี่ยมเยียนพระองค์ หากเป็นพระเถระผู้ใหญ่ก็จะทรงถามถึงอายุพรรษาก่อนว่ามีพรรษาเท่าไร ถ้าหากมากกว่าจะทรงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ และทรงกราบตามธรรมเนียมทางพระวินัย หรือถ้าเป็นพระที่มีอาวุโสน้อยกว่าก็จะทรงต้อนรับด้วยความเมตตาไมตรีจิต ทรงปฏิบัติพระองค์เช่นนี้มาโดยตลอด

✤ ครูผู้สอน

เป็นที่ทราบกันดีถึงความใฝ่พระทัยในการศึกษาหาความรู้และการรักการสอนของพระองค์ ทรงมีจิตใจของครูผู้สอนที่ต้องการถ่ายทอดสิ่งดีๆ ให้แก่ลูกศิษย์อยู่เสมอ ทรงปรารถนาดีและเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ต้องการให้พัฒนาตนเองให้ก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้นไป เวลาเทศน์หรือบรรยายธรรมทรงบรรยายด้วยน้ำเสียงที่ชวนฟัง ทรงเรียบเรียงเนื้อหาในการพูดการสอนได้อย่างราบรื่นแจ่มแจ้งชัดเจน และหากมีเวลากำหนดก็จะทรงจบการบรรยายได้พอดีกับเวลาที่ตั้งไว้ทุกครั้งไป สำหรับลูกศิษย์ใกล้ชิดจะทรงสอนด้วยการปฏิบัติพระองค์ให้เห็นเป็นแบบอย่าง เพื่อให้ซึมซาบรับรู้และยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน

✤ ทรงมักน้อยสันโดษ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นแบบอย่างของพระสงฆ์ที่ดำรงชีวิตด้วยการกินอยู่ง่าย ทรงมักน้อย อดทนเป็นพระผู้สันโดษ และไม่ยึดติดพิธีรีตอง การดำเนินชีวิตของพระองค์เป็นไปอย่างพอเหมาะแก่ความเป็นสมณะที่เรียกว่าสมณสารูป แม้จะทรงดำรงสมณศักดิ์อยู่ในฐานะประมุขของสงฆ์ก็ตาม ที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดาร มีดำรัสแก่ภิกษุสามเณรในวัดอยู่เสมอว่า **"พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา เป็นพระต้องจน"** กระทั่งจีวรนุ่งห่มก็ทรงใช้สอยอย่างธรรมดาเรียบง่าย โปรดใช้จีวรที่ซักย้อมเป็นประจำมากกว่าของใหม่ ทั้งยังโปรดที่จะซักและเย็บชุนด้วยพระองค์เองด้วย

ทรงรับสั่งในหมู่พระเณรและศิษย์ใกล้ชิดเสมอๆ ว่า ให้ใช้สอยข้าวของอย่างประหยัด โดยทรงปฏิบัติพระองค์ให้เห็นเป็นแบบอย่าง ไม่ทรงนิยมสะสมข้าวของ และมักแจกจ่ายออกไปตามโอกาสอันควร เช่น ในวันมหาปวารณาออกพรรษา

คราวหนึ่งมีผู้ประสงค์จะถวายรถยนต์สำหรับทรงใช้สอยเวลาเสด็จไปปฏิบัติภารกิจต่างๆ ทรงมีรับสั่งตอบว่า **"ไม่รู้จะไปเก็บไว้ที่ไหน"** หมายความว่าไม่ทรงรับถวาย และทุกครั้งเวลาเสด็จไปร่วมงานบุญงานกุศลที่วัดไหนเมื่อมีผู้ถวายปัจจัย พระองค์จะไม่ทรงรับไว้เอง จะประทานคืนโดยรับสั่งว่า **"ขอร่วมทำบุญด้วย"**

พระคุณธรรมเหล่านี้นำชีวิตของพระองค์ให้ดำเนินสู่เส้นทางของความสำเร็จแม้จะมีอุปสรรคหรือทรงพบกับความผิดหวังต่างๆ แต่ด้วยพระคุณธรรมที่มีอยู่ประจำพระองค์ก็ทรงฝ่าฟันอุปสรรคทั้งหลายมาได้โดยตลอด ชีวิตของพระองค์จึงเป็นตัวอย่างอันดีงามสมควรที่จะยึดถือเป็นแบบอย่างเพื่อประพฤติปฏิบัติตาม

แม้เป็นเรื่องจริง หากไม่ถึงเวลาที่ควรติหรือชม
ก็อย่าไปติหรือชม นิ่งเสียดีกว่า

สจ. พระญาณสังวร

พระเมตตาบารมี

“สถานที่และสิ่งของเป็นเครื่องเกื้อกูลที่มีอยู่ทั่วไป เช่น วัด โรงเรียน และที่ศึกษาอบรมต่างๆ เป็นต้น ล้วนประกาศเมตตาจิตของผู้จัดตั้งหรือจัดทำเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย กรุณาคือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นสัตว์อื่นปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิดแก่ผู้อื่นก็พลอยหวั่นใจสงสาร เป็นเหตุให้คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน กรุณานี้ตรงกันข้ามกับวิหิงสา ความเบียดเบียน สิ่งที่เป็นเครื่องเปลื้องช่วยบำบัดทุกข์ภัยทั้งหลาย เช่น โรงพยาบาล เป็นต้น ล้วนประกาศกรุณาของท่านผู้สร้าง”

ปกติภาพ ปกติสุข

ด้วยปกติวิสัยที่ทรงมีพระเมตตาเปี่ยมล้นอยู่ในพระทัยเสมอ จึงทรงปรารถนาจะช่วยเหลือผู้อื่นให้ล่วงพ้นจากทุกข์ หรือช่วยปลดเปลื้องให้บรรเทาเบาบางลง...

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงคำนึงถึงทุกข์สุขของประชาชน ตลอดจนความเป็นอยู่ที่ผาสุกของบ้านเมืองมาโดยตลอด ทรงส่งเสริมให้ประชาชนมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ดำเนินชีวิตโดยมีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวใจ ให้ประชาชนมีความรักใคร่กลมเกลียว รู้รักสมานฉันท์กันในทุกหมู่เหล่า ให้มีเมตตากรุณาต่อกันและสงเคราะห์ เกื้อกูลกัน เพื่อประโยชน์สุขของแต่ละคนและของสังคมส่วนรวม โดยที่พระองค์เองก็ได้ทรงประพฤติให้เห็นเป็นแบบอย่างเสมอมา

พระเมตตาธรรมปกแผ่ผู้คนจำนวนมากโดยไม่เลือกชั้นวรรณะหรือหมู่เหล่า ทรงเกื้อกูลสงเคราะห์ประชาชนที่ยังขาดแคลนและในถิ่นทุรกันดารเป็นหลัก โดยเฉพาะการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานที่จะช่วยขจัดทุกข์ อำนวยสุขแก่หมู่ชนเป็นจำนวนมาก เช่น

การสร้างโรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต ที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อให้เหล่าเยาวชนที่ยังขาดแคลนมีที่ศึกษาเล่าเรียนได้โดยสะดวก

การจัดสร้างโรงพยาบาลไว้เป็นที่สงเคราะห์บรรเทาความเจ็บป่วยแก่ประชาชนทั่วไปและภิกษุสามเณรที่อาพาธ เช่น โรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี รวมทั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต ที่อยู่ในบริเวณเดียวกับโรงเรียน เป็นต้น

การจัดสร้าง **“ตึกสกลมหาสังฆปริณายก”** เพิ่มเติมขึ้นในโรงพยาบาลตามภูมิภาคต่างๆ นั้น เพื่อถวายเป็นพระกุศลและเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ โดยโปรดให้สร้างขึ้น ๑๙ แห่งกระจายไปทั่วประเทศในท้องถิ่นที่ยังขาดแคลนบริการด้านการศึกษา และในพื้นที่ที่บริการด้านสถานพยาบาลยังไม่เพียงพอ

ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ทรงประทานอนุเคราะห์ในการสร้างอาคารวชิรญาณวงศ์ อาคารวชิรญาณสามัคคีพยาบาร และอาคาร ภปร

ยามใดที่ประเทศชาติประสบภัยพิบัติหรือเกิดวิกฤตการณ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงเร่งหาหนทางคลี่คลาย เพื่อช่วยให้สถานการณ์นั้นๆ บรรเทาลง เช่น เมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วม ไม่ว่าจะเป็นภาคไหนจังหวัดใด ก็ทรงนำเครื่องอุปโภคบริโภคและจตุปัจจัยไปประทานการช่วยเหลือด้วยพระองค์เอง หรือทรงจัดให้คนนำสิ่งของเครื่องใช้และยารักษาโรคที่จำเป็นไปแจกจ่ายถึงมือประชาชนผู้เดือดร้อน

เมื่อครั้งที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตร้ายแรงในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นักศึกษารวมตัวกันเดินขบวนประท้วงรัฐบาลเป็นจำนวนมาก มีกลุ่มลูกเสือชาวบ้านและกลุ่มกระทิงแดงออกมาต่อต้านนักศึกษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเขียนบทความเตือนสติทุกฝ่าย แล้วให้นำไปพิมพ์เป็นใบปลิวแจกกันไปทั่ว เพื่อให้ทุกฝ่ายได้เกิดสติ ยับยั้งสถานการณ์ที่กำลังคุกรุ่นรุนแรงให้บรรเทาเบาบางลง

มีอยู่คราวหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เกิดไฟไหม้ขึ้นที่บริเวณชุมชนหลังวัดบวรนิเวศวิหาร ตอนกลางดึกราวตีสอง จุดเกิดเหตุอยู่ไม่ไกลจากตำหนักคอยท่า ปราโมช มากนัก ผู้คนตื่นตระหนก บรรดาศิษย์ใกล้ชิดต่างห่วงใยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงกราบทูลขอให้เสด็จไปประทับที่ศาลา ๑๕๐ ปี แต่พระองค์กลับเสด็จลงตรวจพื้นที่ด้วยพระองค์เองด้วยพระอาการเป็นห่วงเป็นใย ทรงอยู่ดูแลอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ดับเพลิง และทรงให้กำลังใจจนกระทั่งเหตุการณ์วิกฤตคลี่คลายลงจึงเสด็จกลับ และยังทรงเปิดวัดให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนเข้ามาพักอาศัยในวัดเป็นการชั่วคราวด้วย

ช่วงที่ประเทศเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ หรือที่เรียกกันว่า วิกฤตต้มยำกุ้ง พระองค์เสด็จรับบิณฑบาตโปรดประชาชนหลายพื้นที่ทั่วกรุงเทพฯ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจและเป็นสิริมงคลแก่ประชาชนที่กำลังตกอยู่ในห้วงทุกข์

คราวที่ประเทศชาติอยู่ในภาวะคับขัน พระองค์ก็ทรงขอให้หมู่ภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศพร้อมใจกันเจริญพระพุทธมนต์แผ่บุญกุศลส่งพลังเมตตาไปหนุนช่วย เพื่อให้ประเทศชาติและประชาชนรอดพ้นวิกฤตลุล่วงจากปัญหานั้นๆ ด้วยดีทุกครั้งไป ดังเช่น ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงจัดให้พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์โดยพร้อมเพรียงกันทั่วประเทศถวายเป็นพระราชกุศล

พ.ศ. ๒๕๕๘ น้ำพระทัยสมเด็จพระสังฆราช ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ประสบภัยแผ่นดินไหว ชาวเนปาล ประเทศเนปาล

พ.ศ. ๒๕๕๑ ประทานถุงยังชีพให้กับผู้ประสบภัยนาร์กีส ประเทศเมียนมาร์

พ.ศ. ๒๕๕๒ ประทานถุงยังชีพให้กับผู้ประสบอุทกภัย กรุงเทพมหานคร

"ความคิดอย่างหนึ่งที่ควรฝึกให้เกิดเป็นประจำ คือความคิดที่ว่า พอ คิดให้รู้จักพอ "ผู้รู้จักพอ" จะเป็นผู้ที่มีความสบายใจ ส่วน "ผู้ที่ไม่รู้จักพอ" จะเป็นผู้เร่าร้อนความไม่รู้จักพอ...มีอยู่ได้แม้ในผู้มั่งมีมหาศาล และความรู้จักพอ ก็มีได้แม้ในผู้ยากจน ทั้งนี้ก็เพราะความพอเป็นเรื่องของใจ คนรวยไม่รู้จักพอ ก็เป็นคนจนตลอดเวลา คนจนรู้จักพอ ก็เป็นคนมั่งมีอยู่ตลอดเวลา"

ความพอเป็นเรื่องของใจ

เมื่อมีผู้มาขอประทานพระอนุญาตจัดสร้างวัตถุมงคล พระองค์ก็ประทานพระอนุญาตหากว่าเป็นไปเพื่อการกุศล ทั้งๆ ที่ในหมู่คนใกล้ชิดทราบดีว่าไม่โปรดเรื่องปลุกเสกวัตถุมงคล และหากมีการกราบทูลอาราธนามาในงานพิธีที่เรียกว่า "ปลุกเสก" ก็จะทรงเปลี่ยนใช้คำว่า "อธิษฐานจิต" แทน เพื่อชักจูงให้น้อมจิตน้อมใจระลึกถึงพระรัตนตรัย ทั้งยังทรงพระเมตตาประทานพระอนุญาตให้ใช้พระนามย่อ 'ญสส' ลงบนวัตถุมงคลนั้นๆ อีกด้วย

พระกรณียกิจในการอธิษฐานจิตเริ่มมีมากขึ้น เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าพระองค์มิได้ทรงเป็นเพียงผู้แตกฉานในด้านปริยัติเท่านั้น หากยังทรงเป็นพระนักปฏิบัติผู้เคร่งครัดต่อธรรมวินัย ทำให้มีผู้ประสงค์จะขอรับพระเมตตาบารมีในการนี้อยู่เสมอ ซึ่งก็โปรดอนุเคราะห์เรื่อยมา รวมไปถึงพระกรณียกิจอื่นๆ ที่ทรงปฏิบัติด้วยน้ำพระทัยเมตตาต่อประชาชน เช่น เสด็จไปในงานมงคลสมรสหรืองานศพ เสด็จไปเปิดกิจการห้างร้านต่างๆ เสด็จไปเจิมเครื่องบิน เจิมเรือรบ เป็นต้น ทรงมีน้ำพระทัยเมตตาทั้งต่องานหลวงและงานราษฎร์มิได้ขาด

ทว่าโดยน้ำพระทัยของพระองค์เองแล้ว ทรงประสงค์ที่จะให้ประชาชนสนใจและเข้าถึงธรรมะของพระพุทธองค์ด้วยปัญญา เพราะพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งปัญญา หากแต่เมื่อจะจูงใจให้คนหมู่มากได้เข้ามาสัมผัสกับธรรมะก็ย่อมต้องมีกุศโลบายที่ดีด้วย ดังนั้นเวลาที่มีประชาชนมาเข้าเฝ้า สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ก็มักประทานพระเครื่ององค์เล็กๆ พร้อมหนังสือธรรมะอันเป็นพระนิพนธ์แก่ประชาชนไปด้วยเสมอ เสมือนให้มีพระพุทธเจ้าไว้ประจำกาย พร้อมกับมีพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ไว้ประจำใจ นับเป็นพระเมตตาอันลึกซึ้งด้วยสายพระเนตรอันกว้างไกลสุดจะพรรณนา

สังฆราชาแห่งสังฆราชา

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสกราบเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชที่สิ้นพระชนม์เมื่อหลายปีที่แล้ว ข้าพเจ้ามีความเคารพและชื่นชมพระองค์อย่างสุดซึ้ง ต่อรูปแบบที่พระองค์ปฏิบัติพระศาสนกิจของพระองค์ให้ลุล่วงไปด้วยดี ตลอดเวลาอันยาวนานที่พระองค์มีมีพระชนม์ยังมีคุณค่า พระองค์ได้มีพระชนม์ทุ่มเททั้งชีวิตของพระองค์เพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติอย่างแท้จริง

ทะไล ลามะ

พระพากเพียรอย่างเต็มพระทัยและพระเกียรติยศที่ยิ่งใหญ่ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช นับว่าเป็นการสมพระเกียรติสำหรับพระนามเกียรติยศที่ว่า "สังฆราชาแห่งสังฆราชาของโลกพระพุทธศาสนา" ทั้งจะแซ่ซ้องสาธุการพระองค์ไปทั่วทั้งโลกา และพระองค์ก็จะปรากฏเป็นแสงสว่างในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาตลอดกาล

พระคุณเจ้า ดร. คิวเซ เอ็นซินโจ๊ะ

นับแต่ได้บรรพชามาเป็นพระสาวกของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงดำเนินตามพระธรรมวินัยอย่างไม่ย่อท้อ ทรงหมั่นเพียรเรียนรู้ข้อธรรมและเคร่งครัดกับวัตรปฏิบัติเฉกเช่นพระกรรมฐานผู้ใฝ่สันโดษและสำรวมในญาณ ทรงอบรมสั่งสอนภิกษุสงฆ์และฆราวาสทั้งไทยและเทศ ทั้งปริยัติธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งในวัด ในโรงเรียน และการกระจายเสียงวิทยุทั่วประเทศ ทั้งโดยการปฏิบัติ การเทศนาสั่งสอน และการเขียนหนังสือที่อธิบายให้คนทั่วไปเข้าใจหลักธรรมต่างๆ ได้โดยง่าย ทรงบริหารกิจการคณะสงฆ์ในฐานะประมุขของคณะสงฆ์แห่งราชอาณาจักรไทย

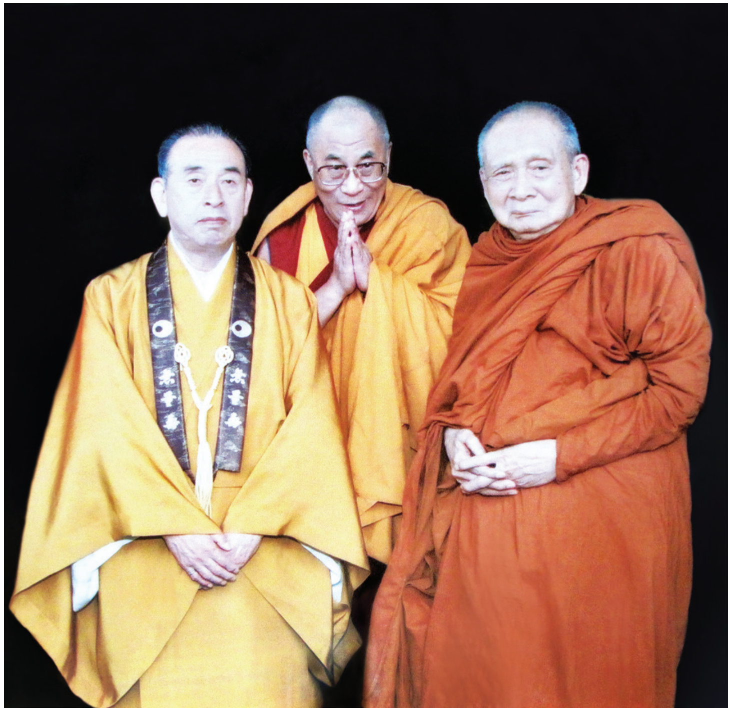

พ.ศ. ๒๕๔๑ (จากซ้าย) พระ ดร. คิวเซ เอ็นซินโจ๊ะ, องค์ทะไล ลามะ และเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น

ทั้งยังทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในหลายประเทศและสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวพุทธทั่วโลก ทรงมีพระเมตตาสร้างสถานศึกษาและโรงพยาบาลหลายสิบแห่ง ตลอดจนช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากจากภัยพิบัติทั้งในประเทศและต่างประเทศอยู่เสมอ

เหล่านี้มิได้ดำเนินเพียงแค่ชั่วเดือนปี หากแต่ตลอดหลายสิบปีของพระชนม์ชีพ ด้วยทรงเป็น “พระของประชาชน” ที่ “พร้อม” จะแผ่พระเมตตาแก่ทุกผู้คนทุกเวลา ตราบจนสังขารของพระองค์อ่อนล้าในพระชนมายุที่ย่างใกล้ ๙๐ พรรษาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ทรงเข้าประทับรับการรักษาพยาบาล ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาร โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ในช่วงแรกๆ ยังทรงกลับมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นระยะ เสด็จไปสดับพระปาติโมกข์ ณ พระอุโบสถทุกวันธรรมสวนะเดือนเพ็ญและเดือนดับ กระทั่งพระสุขภาพไม่อำนวย จึงทรงงด และประทับแต่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นต้นมา

ตลอดช่วงที่ทรงประทับรับการรักษาพยาบาลนี้ พุทธศาสนิกชนคอยติดตามฟังข่าวสารพระอาการของพระองค์อยู่เสมอ ในวันคล้ายวันประสูติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คือวันที่ ๓ ตุลาคมของทุกปี พุทธศาสนิกชนจากทั่วสารทิศ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด จะพากันไปลงนามถวายพระพรที่วัดบวรนิเวศวิหารนับได้หลายแสนรายชื่อในแต่ละปี รวมทั้งในหลายจังหวัดก็พร้อมใจกันสวดมนต์ถวายเป็นพระกุศลเพื่อให้มีพระพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง ผู้ที่สะดวกกับการเดินทางจะเข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิดผ่านกระจกกั้นห้องปลอดเชื้อ แม้ว่าได้เห็น

พระองค์ปีละครั้งเพียงชั่วประเดี๋ยว แต่ทุกคนก็ปลาบปลื้มใจที่ได้กราบบูชาพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยความรำลึกถึงพระเมตตาและพระโอวาทของพระองค์ พุทธธรรมที่ทรงบรรยายและบันทึกไว้ในรูปเสียงหรือหนังสือที่เผยแพร่ส่งต่อกันจำนวนมากมายนั้น ก็ยังนำมาอ่านเวียนฟังซ้ำเพื่อเตือนสติ เพื่อขัดเกลากิเลสตนเองเสมอ

ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นปีที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๑๐๐ พรรษา ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่ดำรงตำแหน่งยาวนานที่สุดถึง ๒๔ ปี และมีพระชันษายืนยาวที่สุดในประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ไทย ในโอกาสอันสำคัญนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับงานบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปีอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งจัดขึ้น ณ วัดบวรนิเวศวิหาร และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ในพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นกรณีพิเศษที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย ทว่าผ่านวันฉลองพระชนมายุ ๑๐๐ พรรษาได้เพียง ๑๐ วัน พระอาการประชวรทั่วไปทรุดลง คณะแพทย์ได้ถวายการผ่าตัดพระอันตะ (ลำไส้) และพระอันตคุณ (ลำไส้เล็ก) จากนั้นทรงเริ่มมีพระอาการความดันโลหิตลดลง เนื่องจากติดเชื้อในกระแสโลหิต ในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พระอาการไม่ตอบสนองต่อยา พระปับผาสะและอัสสาสะ (ลมหายใจ) แผ่วบาง แล้วหยุดนิ่งเมื่อเข็มนาฬิกาเดินไปที่เลข ๑๙.๓๐ นาฬิกา สิริพระชนมายุได้ ๑๐๐ พรรษากับ ๒๑ วัน

การแถลงข่าวด่วนการสิ้นพระชนม์อย่างเป็นทางการจากคณะแพทย์โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เผยแพร่ผ่านสื่อทุกช่องทางอย่างรวดเร็ว ท่ามกลางความอาลัยและความรู้สึกสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนิกชนทุกคน พระศพเคลื่อนย้ายจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทยผ่านแถวกองทหารเกียรติยศของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งทรงมีพระราชบัณฑูรให้ข้าราชบริพารในพระองค์มาปฏิบัติการในการเคลื่อนพระศพให้งดงามสมควรแก่พระเกียรติยศ ร่วมกับข้าราชการและประชาชนที่หลั่งไหลมาส่งพระศพตลอดสองฝั่งถนนอย่างล้นหลาม และยังรอรับเสด็จเพื่อสรงน้ำและถวายสักการะพระศพอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกจำนวนมากโดยไม่ได้สนใจกับสภาพอากาศที่ร้อนอบอ้าว และการเข้าแถวที่ยาวเหยียด

บริเวณวัดที่เงียบสงบหลังผ่านงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ถึงเดือน กลับมาแน่นขนัดอีกครั้ง บรรยากาศแช่มชื่นเปี่ยมด้วยความสุขในวันนั้น เปลี่ยนเป็นความเศร้าโศกหม่นหมองในยามนี้ หลายคนมาจากต่างจังหวัด หลายคนมาทุกวัน แต่ทุกครั้งทุกคนตั้งใจกราบรำลึกและสวดมนต์ถวายเป็นพระกุศลแด่เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราช

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์เป็นประธานในพระราชพิธีพระราชทานน้ำหลวงสรงพระศพ และทรงรับพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์เป็นเวลา ๗ วัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมถวายพระศพทั้งกลางวันกลางคืน และถวายพระเกียรติยศตามพระราชประเพณีทุกประการ ต่อจากนั้น ภาครัฐและภาคเอกชนยังได้ร่วมเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลพระศพตลอดปี โดยมีผู้เดินทางมายังพระตำหนักเพ็ชรเพื่อถวายสักการะเคารพพระศพอย่างต่อเนื่องจากทั่วประเทศ และในจังหวัดต่างๆ ก็มีการสวดมนต์ทำบุญใส่บาตรถวายเป็นพระกุศลเช่นกัน

นอกจากความอาลัยอาดูรของคนไทยทุกหมู่เหล่าแล้ว ตัวแทนประมุข ผู้นำการเมือง และองค์กรศาสนาในต่างประเทศได้เดินทางมาร่วมพิธีและแสดงความอาลัยอย่างท่วมท้น อาทิ คณะทูตานุทูตกว่า ๒๓ ประเทศ เดินทางมาร่วมในการบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร (๗ วัน) รัฐบาลอินเดีย โดยรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม และ ฯพณฯ เอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย ได้ประกอบพิธีวัชรยานบูชา ถวายพระกุศลแด่พระศพอย่างเต็มรูปแบบ สำนักวาติกันโดยสภาประมุขบาทหลวงโรมันคาทอลิกแห่งประเทศไทย ได้ประกอบพิธีมิสซาแด่พระศพ และคณะสงฆ์จีนนิกายจัดพิธีกงเต๊กถวาย เป็นต้น

ในต่างประเทศ ยังมีการจัดสวดมนต์ร่วมบำเพ็ญกุศลพร้อมกันด้วย อาทิ ประเทศเม็กซิโก ที่วัดพระเขี้ยวแก้ว ประเทศศรีลังกา และที่วัดเนนบุตซึซู ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งจัดสวดพระอภิธรรมถวายอย่างยิ่งใหญ่ มีพระสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป สวดพระอภิธรรมตลอดคืนจนถึงเช้าในวันที่ ๒๔ ตุลาคม และจัดสวดพระอภิธรรมถวายทุกวันเป็นเวลา ๑ ปี

ดร.คิวเซ เอ็นซินโจ ผู้ก่อตั้งวัดเนนบุตซึซู และประธานองค์กรสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนา ได้เดินทางมาถวายอภิสัมมานสักการะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่วัดบวรนิเวศวิหารพร้อมกับถวายสารแสดงธรรมสังเวชจากประเทศสมาชิกขององค์กรสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๗ ประเทศ จากประเทศสมาชิกทั้งหมด ๓๓ ประเทศ อาทิ เบลเยี่ยม ฟินแลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ เม็กซิโก อังกฤษ สหรัฐฯ และเนปาล ท่านยังให้สัมภาษณ์ยกย่องว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้นำสูงสุดแห่งโลกพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทรงเป็น **“สังฆราชาแห่งสังฆราชาของโลก”**

องค์ดาไลลามะ ผู้นำทางจิตวิญญาณแห่งทิเบต แสดงความเสียใจผ่านเว็บไซต “รู้สึกเคารพนับถือและชื่นชมอย่างสุดซึ้ง ต่อวิถีทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ตามความรับผิดชอบที่มีต่อพระศาสนาได้สมบูรณ์ยิ่ง ตลอดพระชนม์ชีพ อันยาวนานและมีความหมายยิ่งนั้น สมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้ทรงอุทิศพระองค์ในการสร้างคุณประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติอย่างทั่วถึงตลอดมา”

คำยกย่องดังกล่าวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความเคารพเชิดชูจากพุทธบริษัททั่วทุกมุมโลกอันเป็นปรากฏการณ์หาได้ยากยิ่ง
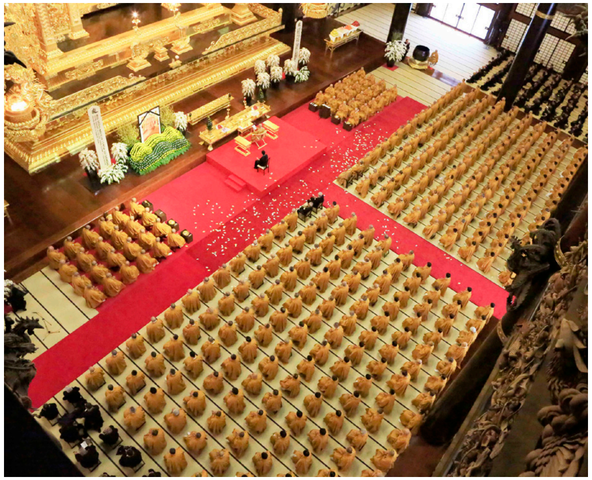
ที่จะมีผู้นำในพระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของคนในวงกว้าง เช่น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๙ ของประเทศไทย ผู้ทรงเป็น **“สังฆราชาแห่งสังฆราชา”** และเป็น **“พระของประชาชน”** มิ่งขวัญและหลักที่พึ่งทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั้งปวงตลอดไป